

**ABD’NİN KIBRIS POLİTİKASI VE TÜRK KAMUOYU
(1950-1964)
(Johnson Mektubu’na Kadar)**

İbrahim BOZKURT*

ABSTRACT

**CYPRUS POLICY OF THE USA AND TURKISH PUBLIC OPINION
(1950-1964)
(Till Johnson’s letter)**

In this study the Turkish public opinion perception of the policy pursued by the USA from 1950 to 1964 is examined. Cyprus is a phenomenon which is carefully followed by Turkish governments together with Turkish public opinion and all the events find immediate reflections in Turkey. The parties of the problems in Cyprus are members of NATO which leads Turkey to search for a solution within this organization at the arbitration of the USA and so Turkey occasionally has to bear the negative consequences of this perception. The most important event in Turkish public opinion which has damaged the trust for the USA about the solution of the problem in Cyprus is a letter sent by the USA president Johnson in 1964 which is called with his name. This event is a historical turning point from the aspect of the relations between the two countries and accelerated the process which is the beginning of the critical point of view against the USA and its policies in Turkish public opinion.

Key words: Turkey, USA, Cyprus, Turkish Public Opinion, Turkish Press

Kıbrıs, Şükrü Sina Gürel’in çok yerinde bir ifadesiyle “tarih boyunca kaderi dışardan belirlenmiş bir ada”¹ olmuştur. Ada, 16. yüzyılda Osmanlı, 19. yüzyılda İngiltere egemenliğine girmişti. İngiltere bu tarihten sonra da adanın geleceği konusunda söz sahibi olmuştu. Kuşkusuz adayı önemli kılan birçok

* Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ar. Gör. Dr.,
ibrboz@mersin.edu.tr

¹ Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984, s. 11.

etken vardı: Ortadoğu petrollerine yakınlığı, Doğu ile Batı arasındaki ticaret yolları üzerinde oluşu, adanın askeri bir üs olarak değerlendirilmesi gibi. Adanın sayılan bu özellikleri inceleme dönemimiz içindeki Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur.

Kıbrıs'ın geleceğinin belirlenmesinde etkili olan İngiltere-Türkiye-Yunanistan üçlüsüne, II. Dünya Savaşı sonrası Amerika da katılacaktır. 1950'li yıllarda Amerika, Kıbrıs Adası ile doğrudan ilgilenmekten çok bölgedeki genel dengeyi dikkate alarak, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'a etkisini önlemeye yönelik politikalar uygulamaya çalışmıştı.² Türkiye ise 1945'den 1951'e kadar olan süreçte Sovyet tehlikesine karşı bir güvenlik unsuru aramaya yönelmişti. 1952-1954 arasında da bu güvenliğin artırılmasına yönelik çalışmaların yürütüldüğü bir dönem olmuştur. Bu gelişmeler, Türk Hükümetlerinin Kıbrıs meselesindeki hareketsizlik ve ilgisizliğinin başlıca sebebi olmuştur. Öte yandan Yunan Hükümeti de Kıbrıs konusunda kesin bir tutum içerisine girmemiş, 1951 yılında Kıbrıs meselesini benimsemiş ancak 1954 yılında bu sorunu Birleşmiş Milletler (BM) kanalı ile uluslararası alana yansıtmıştır. Türkiye'nin pasif bir politika izlemesinin diğer nedeni de, İngiltere'nin Kıbrıs'ı terk edeceğine dair bir işaret görmemesidir. İngilizlerin bu davranışları, Türk Hükümetlerinin bir güven ve rahatlık içerisinde hareket etmelerini sağlamıştır.³

1950'de CHP'li Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak⁴, 1954'te de DP'li Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü hemen hemen aynı sözcüklerle "*Türkiye'nin*

² Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s. 67.

³ 1954'e kadar Kıbrıs Adası'ndaki gelişmeler için bkz. Fahir H. Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi, Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları, 1954-1959*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963, s. 1-4.

⁴ Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, TBMM'de yaptığı bir konuşmada Kıbrıs sorununa bakışını şöyle açıklamıştır: "*Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur. Çünkü Kıbrıs, bugün İngiltere'nin hakimiyet ve idaresi altındadır ve İngiltere'nin Kıbrıs'ı başka bir devlete devretmek niyetinde veya temayülünde olmadığı hakkında kanaatiniz tamdır...*". *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1950.

Kıbrıs diye bir meselesi yoktur"⁵ diyerek hükümetlerinin Kıbrıs'la ilgisini ortaya koymaktaydılar.⁶

Ancak Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu, 16 Ağustos 1954'te Birleşmiş Milletler'e taşımasıyla ada, Türk dış politikasının ve kamuoyunun en önemli konularından birisi olacaktır. Bu tarihten sonra Yunanistan, Kıbrıs'ın kendilerine ait olduğunu göstermek için Birleşmiş Milletleri ve ilgili devletlerin kamuoylarını etkilemek amacıyla, çeşitli gösteriler ve girişimlerde bulunmuştur.⁷ Türkiye ise bir süre sorunun "hür dünya" içerisinde, müttefiklerin anlaşması ile çözümlenebileceğini sanmıştı. Ağustos 1954'te Türkiye Milli Talebe Federasyonu tarafından düzenlenen toplantıda Başbakan Adnan Menderes, Kıbrıs Komitesi üyelerini de kabul ederek, "*Kıbrıs asla Yunanlıların olmayacaktır. Hükümet olarak gerekli bütün tertibat alınmıştır. Onun için Türk Milleti'nin Kıbrıs davasında itidal ile hareket etmesi çok yerinde olur*",⁸ demişti. Böylece Türkiye'de Yunanistan'ın tahriklerine karşılık verme girişimleri genel olarak bir süre hükümet tarafından önlenmişti.⁹

A. 1964 Öncesi Dönem

Kıbrıs konusundaki anlaşmazlık ilk defa uluslararası bir uyuşmazlık olarak 1954 yılında Yunan Hükümeti tarafından self-determinasyon istemiyle bir şikâyet olarak BM Genel Kuruluna getirildiğini belirtmiştik.¹⁰ Böylece Kıbrıs sorunu uluslararası bir nitelik kazanırken, ABD kendini çok güç bir durumda bulmuş, bir yanda NATO'nun önderi olarak karışmazlık edemezken, diğer yandan üç NATO ortağının (İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın) tepkisini üzerine çekmek istememişti. Batı savunma sistemi içinde bu tür anlaşmazlıklar, yine Batı güvenliğinde önemli sorunlara yol

⁵ Nazım Güvenç, *Kıbrıs Sorunu, Yunanistan ve Türkiye, Çağdaş Politika Yayınları*, İstanbul, 1984, s. 22.

⁶ *Hürriyet*, 13 Haziran 1954'te yayınlanan bir haberde, "Ankara'nın henüz Kıbrıs diye bir meselesi olmadığını" belirtiyordu.

⁷ Gelişmeler için bkz. *Hürriyet*, 21, 22 Ağustos 1954.

⁸ *Hürriyet*, 29 Ağustos 1954.

⁹ Mehmet Gönlübol-A.Suat Bilge, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri", *Olaylar Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 338.

¹⁰ Bkz. Gönlübol-Bilge, a.g.m., s. 338; Armaoğlu, a.g.e., (1963), s. 70-75.

açabilirdi. Bu nedenle Amerika, sorunun BM açık diplomasisi ile değil, NATO'nun gizli diplomasisi içinde çözülmesi gerektiğini savunmuş ve taraflara bu konuda telkinde bulunmuştu.¹¹

Kıbrıs sorununun daha çok İngiltere ve Yunanistan arasındaki görünümü, 1955 yılında Türkiye'nin Londra Konferansı'na¹² katılarak, konunun taraflardan birisi olmasıyla değişmeye başladı. Artık bir Kıbrıs politikası oluşmuştu. Başbakan Adnan Menderes, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda o günkü politikasını şöyle tarif etmişti: *"Kıbrıs, Anadolu'nun bir devamından ibarettir ve onun emniyetinin esas noktalarından birisidir. Bu itibarla, onun bugünkü durumunda bir tebeddül bahis mevzuu olursa, bunun teknik esaslara değil çok daha mühim ve esaslı olan diğer hakikatlere ve mesnedlere göre halledilmesi ve Türkiye'ye râci olması lazım gelir. Londra'ya gidecek olan heyetimiz, statükonun muhafazasını asgari şart olarak müdafaa edecektir; statükonun muhafazası, her türlü ihtilâtları men edecek bir haldir"*¹³.

O yıllarda Ulus gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın, Kıbrıs'ın NATO "Condominium"u içinde çözülmesi gerektiği görüşünü öne sürerek şöyle diyordu: *"...Kıbrıs, NATO devletlerinin müşterek hakimiyeti altında Batı dünyası için bir müdafaa merkezi haline sokulabilir. O zaman, Adada yaşayan Rumlar da Türkler de dahili işlerde tam bir muhtariyet ve istiklâl hakkına müsavi surette sahip olarak rahat yaşayabilirler"*¹⁴.

Kıbrıs'la bağlantılı bir şekilde ortaya çıkan, 6-7 Eylül olayları; Yunanistan ve Kıbrıs'ta, Türkiye ve Türklere karşı girişilen çeşitli saldırı ve tahriklerin, Türk toplumunda biriktirmiş olduğu tepkilerin, Selanik'ten gelen Atatürk'ün evine bomba atıldığı haberleriyle birleşmesi sonucunda bir anda

¹¹ Oral Sander, *Türk Amerikan İlişkileri, 1947-1964*, A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara, 1979, s. 225.

¹² Londra Konferansı, 29 Ağustos'tan-7 Eylül 1955'e kadar devam etmiş ancak bir sonuca ulaşamamıştır. Bkz. Mehmet Gönübol-A.Suat Bilge, *a.g.m.*, s. 341; "Konferansta üzerinde anlaşılan tek ortak karar, "İngiltere'nin adadan çıkmaması ve adanın hukuki durumunda bir değişiklik yapılmamasıdır". Bkz. Armaoğlu, *a.g.e.*, (1963), s. 154.

¹³ Armaoğlu, *a.g.e.*, (1963), s. 97, 133; Başbakan Adnan Menderes'in 24 Ağustos nutku değerlendirmeleri için bkz. Şükrü Kaya, "Samimi Bir İhtar", *Hürriyet*, 26 Ağustos 1955; Ahmet Şükrü Esmer, "Başbakanın Kıbrıs Demeci", *Ulus*, 28 Ağustos 1955.

¹⁴ H. Cahit Yalçın, "Kıbrıs Meselesi", *Ulus*, 10 Temmuz 1955.

patlama noktasına ulaşmıştı. Kısa sürede büyüyen yağma ve tahrip hareketleri, İstanbul, İzmir ve Ankara'da Rumlar aleyhine gelişmiş ve gece yarısına kadar zor kontrol altına alınmıştı.

Her iki ülkede meydana gelen olaylar sonucunda ilişkilerin bozulması üzerine, ABD Dışişleri Bakanı Dulles, Başbakan Adnan Menderes'e bir mesaj göndererek NATO dayanışmasından, komünist yayılmasından ve her iki ülkeye yapılan yardımların amacından söz etmiştir.¹⁵

1956 Nisan'ından itibaren ise Kıbrıs'ta Türklere karşı başlayan tedhiş hareketleri, Türk kamuoyunda Yunanistan'a karşı duyulan tepkinin artmasına neden olacaktır. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, yabancı ajanslara verdiği demecinde Kıbrıs'ta self-determinasyondan önce artan tedhiş hareketlerinin durdurulması gerektiğini belirtirken, self-determinasyonun da Enosis'e giden bir yol olduğunu düşünüyordu.¹⁶ Bu düşüncesinde haksız da değildi:

1956'da Türkiye'de Fuat Köprülü Kıbrıs'la ilgili görüşlerini açıklarken, Ohio'nun Demokrat Temsilcisi Wayne L. Hays da aynı tarihte Amerika'da Kıbrıs üzerindeki görüşlerini açıklıyordu. Hays'a göre Amerika Birleşik Devletleri, Kıbrıs'a derhal self-determinasyon hakkının verilmesi için ısrar etmeliydi. Onun bu sözleri Akis dergisinde şöyle eleştirilmekteydi: *"...Bu isteğinin mucip sebeplerini bin dereden su getirerek izah etmeye çalışan temsilci, kendisini bu yolda bir konuşmaya sevk eden asıl amili söylemeyi unutuyordu: Amerika'da bulunan Yunan ırkından gelme seçmenlerin oyunu kazanmak. Amerika'nın hertürlü sömürgeciliğın aleyhinde bulunduğunu söyleyen temsilci, dolar emperyalizmini bilmezlikten gelemez, adadaki Yunan çoğunluğundan bahsederken de Türk azınlığını unutamazdı. Yaklaşmakta olan seçimlerde kazanılacak Rum oylarının hülyasına kapılarak birçok gerçekleri yan çizen Wayne L. Hays, unutmamak gerekir ki tipik Amerikalı dostlarımızdan sadece biridir. Allah düşmanlarımızdan korusun!..."*¹⁷.

¹⁵ Gönübol- Bilge, a.g.m., s. 347-348.

¹⁶ Gönübol- Bilge, a.g.m., s. 347-350.

¹⁷ "Amerikalı Dostlarımız", Akis, 4 Şubat 1956, s. 15.

Amerika, Kıbrıs sorununa bakış açısını, 13 Mart 1956'da Atina Büyükelçisi Cannon ve 14 Mart'ta da ABD Başkanı Eisenhower aracılığıyla açıklıyordu. Buna göre, Birleşik Amerika Kıbrıs meselesinin bir İngiliz-Yunan ihtilafı olduğunu açıklayarak, Türkiye'nin Kıbrıs tezini desteklemekten uzak bir yerde olduğunu göstermişti.¹⁸

Bu açıklamaya ilk tepkiyi Ömer Sami Coşar, Cumhuriyet'teki yazısı ile vermişti: "...Amerikan hükümetinin, Amerika'da yerleşmiş Rumların reylerini kazanmak için...", Yunanistan'ı destekler görünmesini eleştirmekteydi. "Bundan birkaç gün evvel Yunan Başbakanı Karamanlis, Atina'daki Amerikalı gazetecileri alelacele toplayıp 'Amerika müdahale etsin, İngiltere'nin Kıbrıs siyaseti yüzünden Yunanistan, Batı ile alakasını kesebilir' şeklinde beyanat verince denmişti ki; 'Çirkin bir oyun...Yunanistan, Londra ile Washington arasında hadise çıkarmaya teşebbüs ediyor. Bugün bu oyunun neticeleri karşısındayız. Düne kadar bu meselede tarafsızlığımı muhafaza etmiş olan Washington, Atina'nın bu talebi yapıldıktan bir gün sonra Yunan başkentindeki sefirini harekete geçirmiş, bu zat da son Kıbrıs hadiseleri karşısında Karamanlis hükümetine Amerika'nın sempatilerini bildirmiş, bu hükümeti 'vakur' siyaseti dolayısıyla da tebrik etmişti... Birleşik Amerika'nın Ortadoğu ile alâkalı siyaseti umumiyetle tenkit mevzuudur"¹⁹.

Kadircan Kafılı ise Tercüman'daki yazısında, Kıbrıs sorununda İngiltere ve Yunanistan'a karşı Amerikan desteğinin önemine dikkat çekiyordu: "İngiltere ve Yunanistan'la hangi meselemiz lehimize halledilmiş ki?...Kılıcımızın, süngümüzün hakkı bile alınmamıştır. Dünyada sözü daha geçer olan Amerika gibi dostlarımızın lehimize müdahalelerini sağlamadıkça karşımızdakilerin şeytan diplomatları, korkarım bizi atlatırlar"²⁰.

Türkiye ise Kıbrıs politikasında bir değişiklik yaparak "statu quo"nun korunması yerine, Kıbrıs'ın taksimi planını savunmaya başlamıştı. Böylece Türkiye, 1957 yılına kadar Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Kıbrıs sorununu

¹⁸ "Birleşik Amerika ve Kıbrıs", *Forum*, s. 49, 1 Nisan 1956, s.4

¹⁹ Ömer Sami Coşar, "Amerika Ne Yaptı?", *Cumhuriyet*, 15 Mart 1956.

²⁰ Kadircan Kafılı, "Hükümet Programı", *Tercüman*, 15 Ocak 1964. Benzer görüşte bir yazı, "Kıbrıs Hakkındaki Türk Görüşü Dün Amerikalılara Anlatıldı", *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1956.

incelemeye yetkili olmadığını ileri sürerken, “statu quo” değişikliğini kabul ve taksim planını benimsedikten sonra Birleşmiş Milletler’de üçlü görüşmeleri savunmaya başlamıştı.²¹

Bu arada 1957’de Demokrat Parti Konya Milletvekili Himmet Ölçmen, Amerika’nın Kıbrıs politikasından şikâyet ediyordu: “*Türk Milleti’nin bu hassasiyeti karşısında Amerika’nın lakayd kalamayacağına ve onu yâd ellerden yeni dostlar ve yeni imkânlar aramağa mecbur bırakmayacağına kat’iyetle inanıyor, güveniyor ve bekliyorum*”²².

Bu sırada basında Amerika’nın Kıbrıs’a ilişkin herhangi bir tezinin veya planının bulunmadığı, yani Türkiye ile Yunanistan arasında tarafsız bir politika izlediğine dair değerlendirmeler de yapılıyordu:

1957 yılının Ağustos ayında Cumhuriyet Gazetesi, “...Anlaşıldığına göre Birleşmiş Milletlerin Eylül’deki toplantısında gündeme alınması beklenen Kıbrıs meselesi mevzuunda Birleşik Amerika, herhangi bir “Amerikan görüşü” ortaya atmayacak sadece doğrudan doğruya alâkalı milletlerin meşru isteklerini karşılayacak tatmin edici bir hal çaresinin bulunabilmesi hususunda gayret sarf edecektir”²³.

R. Oğuz Türkkkan ise Cumhuriyet’teki yazısında Amerikalıların Kıbrıs meselesini, önemli bir sorun olarak değil dünyanın ikinci hatta üçüncü derecedeki sorunlarından biri olarak gördüğünü, Amerikalıların daha çok Ortadoğu sorunları ile ilgilendiklerini belirtmiştir. Ona göre Amerikalılar, Kıbrıs sorununu öncelikle İngiliz ve Yunan meselesi olarak değerlendirmekteydi.²⁴

Bu arada, Rum toplumu Başpiskoposu Makarios’un 1953 yılında İngiliz egemenliğine karşı çıkarak adada self-determinasyon hakkı için BM ve Amerika düzeyinde çeşitli siyasi görüşmelere gitmesi, İngiltere tarafından sürgüne gönderilmesine neden olmuştu. 1957 Nisan’ında Makarios’un İngilizler

²¹ Armaoğlu, a.g.e., (1963), s. 293.

²² Cumhuriyet, 9 Ağustos 1957.

²³ Cumhuriyet, 30 Ağustos 1957.

²⁴ R. Oğuz Türkkkan, “Amerika Mektupları; Amerikalıların Kıbrıs Davasında Anlayacakları Tek Lisan”, Cumhuriyet, 27 Mayıs 1957.

tarafından serbest bırakılması, arkasından New York Valisi Averell Harriman'ın Makarios'u Amerika'ya davet etmesi, Türk basınında tepkiye neden olmuştu.

Milliyet'te Peyami Safa, olayın Türk-Amerikan dostluğunun adeta gelecekte nerelere ulaşabileceği üzerine fikir veriyordu: "...Türk kalbinin, Amerika Hükümetine karşı kırgınlığı nefret derecesine varmak istidadındadır. Bunun da hangi düşman ve büyük devleti sevindireceğini düşünmekten aciz kalacak derecede çocuklaşan Sayın Eisenhower'ın ve hükümetinin Ortadoğu'da kirdığı potların koleksiyonu tamamlanmış oluyor"²⁵.

Hürriyet'te Şükrü Kaya ise Harriman'ın Makarios'u davetini şöyle eleştiriyordu: "*Harriman, gansterleri belki davette serbesttir. Anladık, fakat Birleşik Amerika otoriteleri, her gelmek isteyeniyi, hususiyle böyle elleri kana bulanmış, dünyayı birbirine katan, ihtilalci ve komiteci misafirleri kabul etmeye mecbur değildir...*"²⁶.

Harriman'ın, Makarios'u Amerika'ya daveti nedeniyle, Türkiye'den New York Valisine protesto telgrafları çekilmiş²⁷, Ankara'da 19 Mayıs Stadyumunda bir Kıbrıs mitingi düzenlenmek istenmiş, Kore gazileri Kore'de dünya barışı için birlikte savaştıklarını ancak Harriman'ın barışı bozan bir "katili" davet etmelerine tepkili olduklarını göstermişlerdir.²⁸

Ömer Sami Coşar, Türkiye'nin yıllardan beri "ABD ve Avrupa" için birçok fedakârlıklara katlandığını ancak karşılığında onların Kıbrıs sorununda karşımızda yer aldıklarını düşünmekteydi. "*Uzun yıllar şu bölgede (Ortadoğu'da) tek başımıza nöbet bekledik. Sayemizde bu bölgede yatan İngiliz-Amerikan-Fransız sermayeleri, rahatsız edilmediler. O günlerde ne Atlantik Paktı, ne Avrupa Konseyi, ne Bağdat Paktı ne de Balkan Paktı vardı!...Bundan dolayı Batı Avrupa bize teşekkür etti mi? Hayır. Evvela, Avrupa Konseyi'ne girmemize itiraz ettiler, durdular, "Avrupalı değilsiniz" dediler. Sonra da Atlantik Paktı'na girmemizi senelerce baltaladılar. Bu camialara güçlüklerle girdik...Son zamanlarda dostlarımızdan ve mütteliklerimizden bazılarının*

²⁵ Peyami Safa, "Amerika Hükümeti Türkleri Kırıyor", *Milliyet*, 30 Nisan 1957.

²⁶ Şükrü Kaya, "İsabetli ve İhtiyatlı Bir Tedbir", *Hürriyet*, 21 Nisan 1957.

²⁷ Hürriyet gazetesine göre, Harriman'a bir haftada 40.000 protesto telgrafi çekilmişti. Bkz. *Hürriyet*, 28 Nisan 1957.

²⁸ Armaoğlu, a.g.e., (1963), s. 348-351.

halleri bizleri huzursuzlandırmaya ve onlarla olan münasebetlerimizi tekrar gözden geçirmek lüzumunu hissettirmeye başlamıştır. Bazı devletlerin Kıbrıs meselesinde elimizi kolumuzu bağlamak istediklerini görmüyor değiliz. Kıbrıs meselesini birkaç gün sonra ele alacağı ilan edilen Atlantik Paktı Konseyinden hemen evvel öne sürülmesi, imzalanması manidar değil midir? Bilhassa bu NATO toplantısına katılan Amerika, Yunan tezini destekleyen yeni Kıbrıs planları ile gelmekte iken...”²⁹.

1957 yılının Şubat ayında BM, sorunun taraflar arasında görüşmelerle çözümlenmesine karar vermiş, NATO çerçevesi içindeki uzun görüşmelerden ve ABD'nin daha çok Yunanistan üzerindeki baskısından sonra ünlü Zürih Antlaşması imzalanmıştı.³⁰ Kuşkusuz ABD'nin bu tutumunda, Kıbrıs Adası'nın stratejik önemi etkili olmuştur. Çünkü Kıbrıs, Güneydoğu Avrupa ve ABD'nin Eisenhower Doktrini ile iyi ilişkiler kurmağa çalıştığı, Arap topraklarına açılan yolun üzerinde bulunmaktaydı. Amerika, NATO ile CENTO'ya karşı taahhütlerini ancak bu ada üzerinden yerine getirebilirdi. Ayrıca 1958 yılında, Lübnan ve Ürdün'e yapılan Amerikan ve İngiliz müdahalelerinde Kıbrıs'ın oynadığı önemli stratejik rolü de unutmamak gerekir. Zürih ve Londra Antlaşmalarının ve garanti antlaşmalarının bağımsızlık formülünde hem NATO ortak çıkarları birleştirilmiş hem de adada bulunan Batı üslerinin geleceği teminat altına alınmıştır.³¹

1958 yazında Kıbrıs'ta artan Türk-Rum silahlı mücadelesi sonucunda Türkiye-Yunanistan ilişkileri de gerginleşmişti.

1958 yılının Haziran ayında Kıbrıs için Beyazıt Meydanı'nda yapılan mitingte, adanın bölünmesi talep edilerek tutumlarından dolayı İngiltere ve Amerika göstericiler tarafından kınanmıştır.³² Amerika'nın soruna bakış açısı

²⁹ Ömer Sami Coşar, “Niçin İmzaladık?”, *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1957.

³⁰ Bu görüşme Paris'te NATO toplantısı sırasında 18 Aralık 1958 tarihinde yapılmıştır. Daha sonra “Zürih'te Menderes ile Karamanlis arasında yapılan görüşmeler sonunda 11 Şubat 1959'da bağımsız Kıbrıs Devleti kurulması kararlaştırıldı”. Ümit Gürtuna, “Kıbrıs ve Türkiye”, *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1977; Gönübol- Bilge, *a.g.e.*, s. 365-366.

³¹ Sander, *a.g.e.*, s. 226, ayrıca bkz. Sönmezoğlu, *a.g.e.*, (2006), s. 68.

³² *Milliyet*, 9 Haziran 1958.

ise, NATO'nun Güneydoğu kanadında oluşacak bir boşluk nedeniyle, Sovyetlerin bölgeye sızmasını önlemekten ibaretti.

16 Ağustos 1960'ta İkinci Londra Konferansı'nda alınan kararlar çerçevesinde bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edildi. Makarios Cumhurbaşkanı, Fazıl Küçük de yardımcısı seçildiler. Batı dünyasında artık Kıbrıs sorununun çözüme bağlandığı inancı vardı.³³ Türkiye'de de öyle idi.

Ancak, Makarios ve Rumlar, 1960 Anayasası'ndan rahatsız olmuşlar ve nihayet Makarios, Anayasa'da değişiklik yapılması konusunu Türkiye ile görüşmek üzere, 22-26 Kasım 1962 tarihleri arasında Ankara'ya gelmişti.³⁴ Beraberinde Dışişleri Bakanı Spyros Kyprianu da vardı. Yapılan müzakerelerde Türk Hükümeti, ilgili değişiklik tekliflerini reddetmiştir. Çünkü bunlar, Türk toplumunun yaşama teminatı ile doğrudan ilgiliydi. Böylece 1962-63 yılları Kıbrıs'ta gerginliğin daha da arttığı bir dönem oldu.³⁵ Rum tedhişçiler, Türklere saldırmaya başlamış, bu atmosfer içinde Makarios, 30 Kasım 1963'te Türk toplumuna ve Kıbrıs'la doğrudan doğruya ilgili devletlere 13 konuda Kıbrıs Anayasası'nda değişiklik yapılması gerektiğini bildirmişti. Bu değişiklikler, Cumhurbaşkanı Makarios ile Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fazıl Küçük'ün veto hakkının kaldırılmasını, beş büyük şehirde tek belediyeler kurulmasını ve memuriyetlerde Türklere % 30 kontenjan tanıyan hükümlerin kaldırılmasını öngörmekteydi. Kısacası bu değişikliklerin kabulü halinde Türk toplumu, basit bir azınlık haline düşecekti. Türkiye, Makarios'un bu anayasa değişikliği tekliflerini reddetmişti.³⁶

1963 yılının Aralık ayından itibaren Kıbrıs'ta 1960 Anayasası hükümlerini uygulamak istemeyen Rumların, Türklere yönelik saldırıları

³³ Ümit Gürtuna, "Kıbrıs ve Türkiye", *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1977; Gönlübol-Bilge, a.g.m., s. 372.

³⁴ Gürtuna, a.g.y.

³⁵ Kıbrıs'ta 1963 (Kanlı Noel) olayları için bkz. Abdulhalûk Çay, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

³⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, C.I, T. İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994, s. 785-786.

artmış³⁷, 21 Aralık 1963'te Rumların gerçekleştirdiği ve "Kanlı Noel" olarak anılan saldırıdan sonra 25 Aralık'ta Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, ABD Başkanı Lyndon Johnson'a bir mektup göndererek, adadaki katliamın durdurulması için Rum tarafına baskı yapılmasını istemişti.³⁸ Başkan Johnson ise 26 Aralık'ta gönderdiği cevapta garantör devletlerin barışçı bir çözüm yoluna yardım edeceğini ve her türlü davranışlarını desteklemek için elinden gelen her şeyi yapacağını belirtmiştir. Böylece Amerika'nın bunalımın başlangıcındaki tutumu, doğrudan bir müdahaleden çok dolaylı bir karışma biçiminde ortaya çıkmıştı.³⁹

Çetin Altan Milliyet'teki yazısında, "Amerika'nın, NATO'nun iki küçük üyesi olan Türkiye ile Yunanistan arasında katiyen bir mesele çıkmasını istememektedir. Her iki devletin de kendi müsaadesini aşan kararlar almasına karşı koyacağını, Kıbrıs'tan çok bu bölgedeki muvazenenin bozulmamasıyla ilgili" bir politikasının olduğunu belirtmiştir.⁴⁰

Ahmet Kabaklı, "Kanlı Noel" olayından bir yıl sonra şunları yazmıştır: "...Sevgili NATO dostlarımız, teker teker yan çizdiler. Amerika, tekliflerimizi hasır altı etti...Bu kanlı yıldönümü hengamesinde bize "dostu ve düşmanı" yeniden tanıtmış oldu. Bize karşı insafsız, tarafsız ve yalancı olmakta, haç ile orak-çekiç'in farksız olduğunu gördük..."⁴¹.

İngiltere de bir çağrıda bulunarak 14 Ocak 1964'te tarafları, Londra'da konferansta bir araya getirmiştir. Ancak konferansta bir sonuca ulaşılamayarak 31 Ocak'ta taraflar dağılmıştır. Bu arada Türkiye, 9 Mart'ta Washington ve Londra'ya bir nota vererek, Kıbrıs'ta "kan dökülmesi" durdurulmazsa müdahale etmek zorunda kalacağını bildirmiştir.⁴²

³⁷ Dr. Fazıl Küçük'e göre; "27 Aralık 1963 tarihi itibarıyla Rumların saldırısı sonrasında hayatını kaybeden Türklerin sayısı 400'ü bulmuştu". Bkz. *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1963.

³⁸ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 685; Sander, a.g.e., s. 228.

³⁹ Sander, a.g.e., s. 228.

⁴⁰ Çetin Altan, "Pirincin Taşları", *Milliyet*, 30 Aralık 1963.

⁴¹ Ahmet Kabaklı, "Bakışlar", *Tercüman*, 4 Ocak 1964.

⁴² Ümit Gürtuna, "Kıbrıs ve Türkiye", *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1977.

İsmet İnönü, 1964 yılında Associated Press ajansına verdiği demeçte şunları söylemiştir: “...*Birleşik Amerika, her şeyden önce vakıaları anlamalıdır. Birleşik Amerika'nın kararının ne olacağını bilemem. Fakat bu mesele ile ilgilenmelidir...*”⁴³ diyerek ABD'nin bu sorunla ilgilenmesini istediğini belirtmiştir. Bu açıklamadan kısa süre sonra da Amerika, Kıbrıs'a asker göndermeyi, kurulması tasarlanan NATO kuvveti çerçevesinde kabul ettiğini açıklamış, basında bu durum “...*Amerika, NATO dahilindeki üç dost ve müttefiki Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın başını tehlikeli şekilde derde sokan Kıbrıs buhranına resmen dahil olmuştur*” biçiminde yorumlanmıştır.⁴⁴

NATO bünyesinde oluşturulan Anglo-Amerikan Planı, 31 Ocak 1964 tarihinde taraflara sunulmuş, yaklaşık 1.200 ABD askerinin de yer alacağı 10.000 kişilik bir NATO barış gücü önerisi, 1 Şubat 1964 tarihinde Türkiye ve Yunanistan tarafından kabul edilmişti. Ancak Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, sadece BM Güvenlik Konseyi'nin emrindeki bir barış gücünü kabul edebileceğini ileri sürerek planı reddetti. Plan değiştirilerek yeniden Türkiye ve Yunanistan'ın kabulüne sunulmuş ancak Makarios planı yine reddetmişti. Bu arada adadaki çatışmaların yeniden alevlenmesi üzerine, ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk'ın yardımcısı George Ball'u Ankara'ya göndererek Başbakan İsmet İnönü'yü tek taraflı bir müdahaleye girişmekten alıkoymaya çalıştı. Böylece Makarios'un planları doğrultusunda sorun BM Güvenlik konseyine gelmiş, ABD de buna uymak zorunda kalmıştı.⁴⁵

Her iki ülke de Kıbrıs'taki sorunların çözümsüzlüğü karşısında ABD'ye başvurmuştur; ABD'yi kendi rızasıyla ya da rızasız bunalımın içine çekerek ona bir hakem rolü vermişlerdi. Kıbrıs'ın bağımsızlık döneminde 1963 ve 1964 buhranları, Kıbrıs Rumlarının Enosis'ten vazgeçmemeleri ve 1960 Anayasası'nın Türklere tanıdığı hakları kabullenememiş olmalarından kaynaklanmıştır.⁴⁶

ABD'den beklediği desteği alamayan Türkiye, 13 Mart 1964'te Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios'a bir mektup göndererek, Türklere

⁴³ Cumhuriyet, 26 Ocak 1964.

⁴⁴ Cumhuriyet, 30 Ocak 1964.

⁴⁵ Sönmezoglu, a.g.e., (2006), s. 69-70.

⁴⁶ Armaoğlu, a.g.e., (1994), s. 785.

yönelik saldırıların durmaması halinde, Türklerin haklarının, can ve mal güvenliğinin Türkiye tarafından korunacağını bildirmiştir.⁴⁷ Böylece, Türkiye'nin bir askerî müdahaleye hazırlandığı ima edilerek, ABD'nin bu müdahaleden önce Rumlara baskı yapması amaçlanmaktaydı. Fakat ABD yönetimi yine tarafsız kaldı. Bunun üzerine Başbakan İsmet İnönü'nün isteği üzerine TBMM, 16 Mart'ta hükümete gerekli gördüğü takdirde, Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunma yetkisi verdi.⁴⁸

1964 yılının Nisan ayında Başbakan İsmet İnönü "Time" dergisine verdiği özel demeçte, Türkiye'nin tek taraflı olarak adaya müdahale hakkının Amerika tarafından engellendiğini söylemiştir. İnönü, "*Müttefikler tutumlarını değiştirmedikçe Batı ittifakı yıkılacaktır*" diyerek, bu durumda ise yeni şartlarla yeni bir dünya kurulacağına işaretlerken, Türkiye'nin bu yeni dünyada kendisine yer bulacağını ifade etmiştir. Washington ise Kıbrıs buhranını daha da şiddetlendirecek, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmemesi konusunda, "manevi tazyik" yapılmış olabileceğini kabul edecek, kendilerinin engel olduğunu ise kabul etmeyecektir.⁴⁹ Başbakan İnönü, TBMM'nin 3 Eylül 1964 tarihli olağanüstü toplantısında ABD'yle ilgili şunları söylemişti: "*...biz Amerika'nın meseleye uzaktan bakmasını değil, meseleye bir hal tarzı bulmak için yakından faal bir rol oynamasını istemiştik....Amerika'nın bu meselenin patladığından itibaren her gün artan vahamet karşısında başlıca endişesi iki NATO müttefikinin bir harbe tutuşmasını önlemeye çalışmak olmuştur...*"⁵⁰

Bu arada Başbakan İsmet İnönü, basına "*Amerika'nın önderliğine inanıyordum şimdi bunun cezasını çekiyorum*"⁵¹ diyecektir.

Kayhan Sağlamer (Cumhuriyet), Türkiye'nin stratejik öneminin azalması sonucunda Amerika'nın, Türkiye'nin yanında yer almamasını, hâyâl kırıklığı olarak değerlendirmekteydi:

"Kıbrıs buhranının yarattığı hüsrana, dış politikamızın esaslı şekilde gözden geçirilmesi ve Türkiye'ye dünya sahnesinde "daha iyi bir yer"

⁴⁷ Ulus, 14 Mart 1964.

⁴⁸ Oran, a.g.e., s. 685, Sander, a.g.e., s. 229.

⁴⁹ Cumhuriyet, 17 Nisan 1964.

⁵⁰ TBMM Tutanak Dergisi, C. 32, (3 Eylül 1964), D.1, B.130, s. 277.

⁵¹ Cumhuriyet, 18 Nisan 1964.

aranılmasını isteyenlerin adedini arttırmıştır. En sorumlularımızın ağızlarından daha altı ay önce okusak veya işitsek inanmayacağımız “Türk-Yunan dostluğu öldü”, Amerika'nın mesuliyetine inanıyordum. Bunun cezasını görüyorum” gibisinden ifrat sözler çıkmaktadır...Dostluk veya düşmanlık o andaki geçici ve karşılıklı millî menfaatlerin yarattığı neticelerdir...Son 18 aydan beri dünya başdöndürücü süratle değişmektedir. Nükleer silahların kullanılmasının getireceği faciaların herkesçe anlaşılması Doğu ve Batı arasında bir harb ihtimalini azaltmıştır. Dolayısıyla Amerika'nın stratejik değeri azalan Türkiye ile sıkı dost kalmaktaki millî menfaati eski önemini kaybetmiştir...Eğer Amerika ve NATO, bizi haklı davamızda yüzüstü bırakıyorsa sebebi budur...”⁵².

Fahir Armaoğlu da Kıbrıs sorunu karşısında, Amerika'nın almış olduğu tutumun Türk kamuoyunda uyandırdığı hoşnutsuzluğu yansıttıktan sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin radikal bir değişiklik geçirme olasılığından söz etmekteydi. Armaoğlu, Amerika'nın Kıbrıs politikasını şöyle değerlendirmiştir: “Amerika, bugün Başkan Kennedy'nin bıraktığı yerde durmaktadır...Meselenin bu idare için asıl güçlük çıkarıcı yanı, anlaşmazlığa taraf olan Türkiye ile Yunanistan'ın her ikisinin de Amerika için aynı ağırlığa sahip olmasıdır. Hoşumuza gitsin veya gitmesin Amerika için durum böyledir. Ve böyle olunca da Kıbrıs meselesi karşısında kendisini güç durumda hissetmiş iç ve dış politika endişeleri dolayısıyla taraflar arasında bir tercihe gidemeyerek Kıbrıs meselesi karşısında gayet renksiz ve pasif bir politika izleme yolunu seçmiştir...Amerika, meseleyi İngiltere'nin üstüne yıkmış, İngiltere'de Amerika'nın üstüne yıkmış ve o da Birleşmiş Milletlerin sırtına yükleyerek işin içinden sıyrılmaya çalışmıştır. Sonunda hem şişi yakmıştır hem de kebabı...Amerika'nın bu politikası, Türkiye'de sinirlilik harbi uyandırmıştır...”⁵³.

Bedii Faik ise “Amerika...Amerika” adlı yazısında, “...Rahatlıkla iddia edebiliriz ki hiçbir millet bizim kendisine verdiğimiz kadar temiz bir kalp

⁵² Kayhan Sağlamer, “Hatalar ve Hayal Kırıklıkları”, *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1964; Sağlamer bir başka yazısında ise Amerika'nın Kıbrıs politikasında daha aktif olması gerektiğini belirtiyordu. Kayhan Sağlamer, “Amerika ve Kıbrıs”, *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1964; Sağlamer, bir sonraki yazısında da Amerika'nın Kıbrıs'ta tek amacının, NATO'nun Güney Doğu kanadını yıkılmaktan kurtarmaya çalışmak olduğunu açıklamıştı. Bkz. Kayhan Sağlamer, “Amerika, Kıbrıs ve Komünizm”, *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1964.

⁵³ Fahir Armaoğlu, “Amerika, Kıbrıs ve Türkiye”, *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1964.

uzatmamış, hiçbir dostu Amerika'nın yanında bizim kadar azimle yer almamıştır. Ama Amerika, Türk kalbine karşılık, Amerikan doları uzatmayı kâfi sayan bir anlayış içinde çakıldı mı, o kalbi ancak kırar..."⁵⁴ diyerek Amerika'ya karşı toplumun kırınlığını ifade etmektedir.

Faik Suad ise "Çeyrek Dostluk" adlı yazısında Kıbrıs konusunda Sovyetlerden destek çağrısı gelirken "büyük dostumuz Amerika"dan ise nasihatler geliyor demiştir: "...İnönü'nün blöften hiç hoşlanmadığını hele şantaj ve istismar metodlarına, yarım asra yakın devlet hayatı boyunca asla tevessül ve tenezzül etmediğini bilenler için o'nun 'sarih ve şiddetli' sözlerinin sözde kalmayacağını anlamak kolaydır...Nitekim Batı ve Doğu bloklarının diplomasi santrallerinde "yeni şartlarla yeni bir dünya kurulur" ikazı tam bir alarm etkisi yaratmıştır. Kuzeydeki büyük komşumuzdan ılık bahar meltemlerine sarılı, "büyük teklifler" yağarken Atlantik ötesindeki büyük dostumuzdan çatık kaşlı vefa nasihatleri geliyor!..."⁵⁵.

Metin Toker de "Biz Toprak Satmayız" adlı yazısıyla, "Dostluklarımıza ve ittifaklarımıza sadakatimiz tartışma konusu bile değildir. Batılı sistem, bizim seçtiğimiz bir hayat tarzının parçasıdır. Halkası olduğumuz savunma zinciri içindeki vecibelerimizin zerresini aksatmak hatrımızdan geçmez. Ama herkes bilmelidir ki yaratma yolunda olduğumuz yeni Türkiye'nin daha müstakil, daha haysiyetli ve daha şerefli ve mağrur bir dış politikası olacaktır" diyerek Kıbrıs'ı satmamızın akla bile gelemeyeceğini, Amerika'nın makul yolu Lefkoşe ve Atina'ya göstermesini isteyerek "...aksi halde lütfen gölge etmemelidir" düşüncesindedir.⁵⁶

Sander'e göre, 1963 yılında Türkiye'nin, stratejik durumu ve ittifaka daha çok katkı sağladığı gerekçesiyle, ABD için Yunanistan'dan daha önemli bir müttefik olduğunu düşünüyor ve Kıbrıs konusunda daha çok destek göreceğini sanıyordu. Ancak 1964 yılına geldiğinde ABD için Türkiye'nin stratejik önemi azalmıştı. Jüpiter füzeleri 1959 yılında yerleştirilmiş, 1963 yılında sökülüştü. Ayrıca 1956-1958 Ortadoğu bunalımlarından ve Küba bunalımından sonra Doğu-Batı ilişkilerinde ortaya çıkan yumuşama ve bunun sonucu olarak ABD,

⁵⁴ Bedii Faik, "Amerika...Amerika", *Dünya*, 18 Nisan 1964.

⁵⁵ Faik Suad, "Çeyrek Dostluk", *Ulus*, 21 Nisan 1964.

⁵⁶ Metin Toker, "Biz Toprak Satmayız", *Ankara Bayram*, 24 Nisan 1964.

Türkiye'ye karşı 1964 öncesi tutumunu değiştirmeye başlamıştır. Bütün bunlara ek olarak, seçim dönemine giren ABD Başkanı Johnson için 3 milyonluk ve iyi örgütlenmiş, Yunan azınlığının oyları da oldukça önemliydi.⁵⁷

Basında Kıbrıs sorunu karşısında dost ülkelerin özellikle ABD'nin desteğini aramak gerektiği biçiminde yazılar da yer alıyordu. Amerika ile bağlantılı bir politika bu ülkenin ikna edilmesi durumunda çözüme kavuşabilirdi:

*"Kıbrıs, henüz elden gitmemiştir. Türkiye'ye katmak mümkün değilse de Yunanistan'a katmak da o kadar kolay değildir...İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya ve İtalya gibi büyük NATO müttefiklerimizi davamıza inandırabilirsek gayeye varmak kolaylaşır"*⁵⁸. Ancak değişen koşullar karşısında Türkiye'nin destek çağrısı ABD ve diğer Batılı müttefiklerinden tam karşılık bulamamış, ABD sorunu İngiltere'ye, İngiltere ise ABD'ye havale etmiş, ABD'de de 1963 bunalımından farklı olarak sorunu Birleşmiş Milletler'e yüklemiştir. Böylece Türkiye'nin beklentilerinin aksine ABD, Türkiye'ye destek vermediği gibi Kıbrıs sorununda "renksiz ve pasif" bir politika takip etmiştir.⁵⁹

Basında dile getirilenlere göre; Türkiye, NATO'ya girişinden sonra uluslararası politikasını "dost ve müttefik" ülke dediği Amerika'ya göre uyarlamasının sakıncalarını görmüş, bu husus gerek Başbakan düzeyinde gerekse konu ile ilgili kişi ve yazarların düşüncelerinde ifade edilmiştir. Kamuoyu, Birleşik Amerika'dan hareket beklemekteydi. Ancak Amerika, iki müttefiki arasında uzlaşma ile soruna çözüm bulmaya çalışmakta ya da kendi ülkesindeki Rum nüfusun etkisinde kalarak sorunu "bekle ve gör" politikası ile dondurmaya çalışmaktaydı.

Bu dönemde ABD Başkanı Johnson, bir basın toplantısı düzenleyerek Güney Vietnam'daki çarpışmalarla ilgili, bu ülke için Cenevre anlaşmalarına uyulmasını talep etmiş ve bölgede komünist yayılmasını durdurmak için diğer müttefikleri de kuvvet göndermeye davet etmişti. Ancak Forum dergisinin başyazısı, Amerika'nın buradaki çelişkisini ortaya koyuyor ve ABD'nin Kıbrıs'la ilgili uluslararası anlaşmaları Yunanistan'ın çiğnemesine göz yumması,

⁵⁷ Sander, a.g.e., s. 226.

⁵⁸ Kadırcan Kafalı, "Kıbrıs Elden Gitti Mi?", *Tercüman*, 14 Ocak 1964.

⁵⁹ Sander a.g.e., s. 228.

bu ülkeye bir ABD desteği olarak algılanıyor ve eleştiriliyordu.⁶⁰ Bu durumda bir zamanlar Türkiye, Amerika'ya Kore'de verdiği desteği Vietnam için göstermeyerek, Amerika ve politikaları ile ilgili algılamalarının değişmeye başladığını gösterecektir.

Cumhuriyet'te yayınlanan bir yazıya göre, Amerika'nın dünya barışını korumakla ilgili görevi ve bölgedeki çıkarları dolayısıyla, Kıbrıs sorununa ilgisiz kalmaması gerektiği belirtiliyordu: "... Bu durumdan Türk kamuoyu kadar dünya kamuoyu da üzüntü içindedir. Bu üzüntünün âmili açıktır. Kıbrıs'ta bir *facia* temsil edilmektedir...Dünya barış nizamını korumakla görevli olanların bu duruma çoktan müdahale etmesi, hukuk ve insanlık prensiplerinin çiğnenmesine müsaade edilmeyeceğini fiilen isbat etmesi lazım gelirdi. Barış davasının öncüsü olan Amerika'nın bir müttefiki olan Yunanistan'a içine girdiği hukuk dışı tutumunu hatırlatması, ittifak prensipleriyle bağdaşmayacak olan bu politikaya kayıtsız kalınmayacağını ihtar etmesi icab ederdi. Böyle bir hareket yalnız dünya barışının korunması bakımından değil aynı zamanda Amerika'nın kendi menfaatleri bakımından da zaruri idi. Amerika'nın milletlerarası hukuk ve adalet prensiplerini ve dünya sulhünü koruma davasında bir lider mevkiini işgal etmesi, hür milletleri, bu prensiplerin ihlâl edilmesine müsaade edilmeyeceği samimi inancına bağlamıştır. Bu inanç, dünya nizamının esas temelini teşkil etmektedir. Amerika'ya hür milletler camiası tarafından tevcih edilmiş olan bu şeref ona aynı zamanda ağır mesuliyetler ve vazifeler yüklemektedir"⁶¹.

B. Johnson Mektubu

5 Haziran 1964 gecesinde, Kıbrıs'ta önemli gelişmelerin olduğu bu dönemde ABD Başkanı Johnson tarafından Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderilen, beş daktilo sayfasından oluşan mektup, Büyükelçi Raymond Hare aracılığıyla, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'e ulaştırılıyor ve hükümet açıklama yapıyordu: "ABD Başkanı Johnson'dan bir mesaj gelmiş ve harekât ertelenmiştir"⁶² Böylelikle Kıbrıs açıklarındaki gemilere dön emri veriliyor. Ve

⁶⁰ "Batının Lideri ?", *Forum*, s. 242, 1 Mayıs 1964, s. 4.

⁶¹ *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1964.

⁶² Halûk Şahin, *Gece Gelen Mektup, Türk-Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası*, Cep Kitapları, İstanbul, 1987, s. 9.

bugün biliyoruz ki Johnson'un Mektubu, Kıbrıs Barış Harekâtı'nı on yıl bir ay geciktirmiştir.

Dönemin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball, mektupla ilgili olarak "İnönü'nün Johnson'dan yediği papara"⁶³ ya da "hayatımda gördüğüm en kaba diplomatik mektup"⁶⁴, ifadelerini kullanmıştır. Sonradan "Johnson Mektubu"⁶⁵ diye anılmaya başlanacak olan mektubun varlığını, Türk kamuoyu 6 Haziran 1964'te Beyaz Saray'dan yapılan bir açıklamayla öğrendiyse de içeriği hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

Beyaz Saray'dan yayınlanan bildiri Türk basınında şöyle yer almıştır: "...Başkan ve Başbakan İnönü, arasında teati edilen mesajlar, sadece yakın müttefikler arasında devamlı istişareler zincirinin halkalarından birini teşkil etmektedir. Başkanın İnönü'ye göndermiş bulunduğu mesaj sadece yakın dostlar arasında bir fikir teatisinden ibarettir. Bu fikir teatisinde Amerika Birleşik Devletleri, Kıbrıs meselesinde daimî barışı muhafaza etmek ve Birleşmiş Milletlerin arabuluculuk ve barışı sağlama gayretlerine tamamen sadık kalmıştır"⁶⁶.

Başbakan İsmet İnönü, basında mektupla ilgili olarak, Kıbrıs konusunda ABD Başkanı tarafından görüşmede bulunmak üzere Amerika'ya davet edilmesi, Türkiye'nin "çıkarma kararını şimdilik geri bırakması" biçiminde Ankara'nın gündeminde yer almıştır.⁶⁷

Kamuoyu ve basın, mektubun içeriğini tam olarak bilmese de parça parça yayınlanan yazılar ve yöneticilerin tepkilerinden dolayı, Johnson'un mesajının bir "ihanet belgesi" olduğuna inanmıştı. Örneğin Milliyet, mektubun henüz açıklanmadığı bir tarihte, kamuoyunda ortaya çıkaracağı tepkiyi şöyle ifade etmiştir: "Herhalde son olay Türk-Amerikan münasebetlerinin bir dönüm noktasını teşkil edecektir. Gerçi Amerikalı dostlarımız, kendilerine karşı

⁶³ Haluk Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*, Belge Yayınları, İstanbul, 1999, s. 104.

⁶⁴ Faruk Sönmezoğlu, *Kıbrıs Sorunu Işığında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, Der Yayınevi, İstanbul, 1995, s.14.

⁶⁵ Johnson Mektubunun ve İnönü'nün yanıtının tam metni için bkz. Şahin, a.g.e., s. 117-135.

⁶⁶ *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1964.

⁶⁷ *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1964.

gösterilen her kırgınlığı 'geçici' telakki etmek ve Türk dış siyasetindeki değişiklik ihtimallerini 'şantaj' olarak değerlendirmek eğilimindedir. Kendilerine bu güveni, yapmakta oldukları yardımlardan vazgeçemeyeceğimiz konusunda besledikleri kanaatin verdiği anlaşılmaktadır. Ancak Amerikalı dostlarımız, dış politika meselelerinde sık sık yanılmışlardır...Türk kamuoyu, şimdi her şeyin üstünde tuttuğu Kıbrıs davasında Amerika tarafından bir ihanete uğradığını görürse, münasebetlerini bir şantaj olarak değil fakat tabii bir tepki neticesinde gözden geçirecektir"⁶⁸.

Cihad Baban Ulus'ta Amerika'ya Türkiye'nin meşru hakkını kullanmasını engellediği için haksız ve hatalı olarak gördüğünü belirtmiştir.⁶⁹ Aynı yazar yaklaşık iki hafta sonraki yazısında ise; "Türk vatandaşı haklı olduğu davada Sam Amca'nın haksız tercih ettiği kanaatini taşımaktadır..." demiştir.⁷⁰ Aynı görüşteki bir diğer gazete ise Milliyet olmuştur.⁷¹ Kore gazileri madalyalarını iade ediyorlardı. Köy kahvelerinde "kalles Johnson"la ilgili hikayeler anlatılıyordu. "Texas ayısı", "sığırcı çobanı", Johnson'la ilgili kullanılan sıfatların en hafifleriydi.⁷² Mektup, milliyetçi kesim için "gurur kırıcı", sol çevreler için ise ülke dış politikasının ipotek altına alındığının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.⁷³

Büyük Millet Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı Prof. Nihat Erim basına verdiği demeçte; ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî bir müdahalede bulunmasına engel olmakla, omuzlarına büyük bir sorumluluk yüklediğini söylemiştir. Erim, müdahale hakkını kastederek, "Amerika'nın Türkiye'yi Kıbrıs meselesini halletmek için sahip olduğu hayati imkândan mahrum etmeyeceğini ümit ederim" demiştir. Erim, Türk kamuoyunun bu davranış dolayısıyla hayal kırıklığına uğradığını da sözlerine eklemiştir.⁷⁴

⁶⁸ "Başyazı: Türk-Amerikan Münasebetlerinde Dönüm Noktası", *Milliyet*, 10 Haziran 1964.

⁶⁹ Cihad Baban, "Kıbrıs, Amerika ve Türkiye", *Ulus*, 8 Haziran 1964.

⁷⁰ Cihad Baban, "Türk-Amerikan Dostluğu İmtihan Geçiriyor", *Ulus*, 22 Haziran 1964.

⁷¹ "Başyazı: Türk-Amerikan Münasebetlerinde Dönüm Noktası", *Milliyet*, 10 Haziran 1964; "Başyazı: Amerikan Hariciyesinin Hatası", *Milliyet*, 11 Haziran 1964.

⁷² Şahin, a.g.e., s.14.

⁷³ Sönmezoğlu, a.g.e., (1995), s. 16.

⁷⁴ *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1964.

Yayınlanmasından çok önce mektubun içeriğini -Başbakan'a yakınlığı nedeniyle- bilen belki de tek gazeteci olan Metin Toker, mesajın gönderilmesinden kısa süre sonra hükümetteki hayal kırıklığını şöyle dile getirecektir: *"Dostlar bazen ne kadar budala olur, akıl ermez. Sizin, kendi hislerinizi bir ifade ediş tarzınız vardır. Bu millî hasletlerinize dahildir. Siz "defol git!" demezsiniz; siz, "ne işin var burada?" diye haykırmazsınız, kırıldığınızı, hâyâl sükutuna uğradığınızı bir küçük burkulmayla, bir yüz buruşukluğuyla, bir masum ifadeyle anlatmak istersiniz. Ama kime? Bir sığır çobanına! Sığır çobam ister ki yüzüne karşı "defol git!" diye haykırırsınız. Resimlerini, kendisini rezil eder tarzda değiştirip sokaklarda dolaştırarsınız. Kitleler toplansın, galeyana gelsin, küfürler savursun, memnunsuzluğunu belli etsin... Akılsız, sana acımak mı lazımdır, yoksa kızmak mı, milletçe bunu dahi fark edemeyecek kadar şaşkınsınız..."*⁷⁵.

6 Haziran 1964'te Cumhuriyet Gazetesi'nde NATO Başkomutanının ani ziyareti ve Johnson Mektubu ile ilgili haber şunlardan ibarettir: *"Johnson'un Başbakan İnönü'ye gönderdiği mesajdan sonra NATO Başkumandanının bu beklenmedik ani ziyaretini başkent diplomatik çevreleri geç saatlerde öğrendikleri zaman hayretlerini, meraklarını ve hatta endişelerini gizleyememişlerdir. Yetkililer, Lemnitzer'in bu ziyaretini Türkiye'nin Kıbrıs'a herhangi bir müdahalede bulunmasını önlemek için yapılmış önemli bir ziyaret olarak kabul etmektedir"*⁷⁶.

ABD Başkanı Johnson'un İnönü'ye gönderdiği mesaj hakkında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin şunları söylemiştir: *"Vaziyet hakkında istişare arzusunu izhar eden ve Türkiye'nin ihtiyaçlarını dikkate alan bir mesajdır. Amerika ile istişare halindeyiz. Kıbrıs buhranının aldığı vahim istikamet dolayısıyla bu buhranın nasıl giderileceğini görüşüyoruz. Henüz belirmiş bir durum yok"*⁷⁷.

Johnson'un 5 Haziran tarihli mektubu ile takındığı tavır, Türk-Amerikan ilişkilerini inceleyenler için ortak bir biçimde bu devlete karşı daha önceden duyulmaya başlayan tereddütü veya güvensizliği kesinleştiren "bir dönüm

⁷⁵ Metin Toker, "Başyazı", *Akis*, 12 Haziran 1964.

⁷⁶ *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1964.

⁷⁷ A.g.g.

noktası” olarak kabul edilir.⁷⁸ Kamuoyunda büyük bir yansıma bulan mektup, sonraki dönemlerde Türk dış politikasında ortaya çıkan bazı değişimleri açıklamak için başvurulan bir referans noktası olmuştur. Hatta Fahir Armaoğlu, mektubu, “*Nasıl 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini, Türk-Amerikan münasebetlerinde bir dönüm noktası olmuş ise 5 Haziran 1964 tarihli Johnson Mektubu da, Truman Doktrini'nin açmış olduğu sağlam bir dönemi tersine çeviren bir dönüm noktası olmuştur*” diye belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: “*Türk Milletinin en hassas ve haklı davasında ortaya konan bu fevkalâde sakat tutum, Türkiye’de Amerika’ya olan güveni büyük ölçüde sarsmış ve tesirlerini daha sonraki yıllara kadar yaymıştır*”⁷⁹. Halûk Şahin, mektubun Türk-Amerikan ilişkilerindeki etkisiyle, Türk dış politikasının sınırlamaları konusunda açtığı yeni perspektiflerle “Johnson Mektubu”nun titreşimleri bugün de devam ediyor. Diplomasi tarihimizde etkileri bu kadar derinlere giden ikinci bir belge bulmak gerçekten zor, diye yazmıştır.⁸⁰ Şahin mektubun Ankara’da bir şok etkisi yarattığını belirterek, mektupta söz edilen Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalesi sonucunda; Sovyetlerle karşı karşıya gelebileceği, NATO ve ABD’nin yardım etmeyebileceği maddesi ile, Amerikan kaynaklı silahların sadece savunma amaçlı ve belirli ülkelere karşı kullanılabilceği, devamında Kıbrıs’ta kullanılamayacağı maddesi; Türkiye’nin tüm savunmasını ve silahlanmasını, NATO ve ABD’ye endekslemesinin acaba ulusal savunmada bir hata mı yapıldı sorgulamalarına neden olduğunu belirtmiştir.⁸¹

O dönemde Başbakan İnönü’nün, Kıbrıs danışmanı Prof. Nihat Erim mektupla ilgili yargısını şöyle ifade edecektir: “*Denilebilir ki, orada Amerikalılara “Go Home” denmiyordu. Bu Johnson Mektubu’ndan sonra Türk kamuoyunda Amerika’ya güven çok sarsılmıştı ve ilk defa olarak Türkiye’de, Amerika’ya karşı olumsuz bir kamuoyu meydana gelmeye başlamıştı. Bundan sonraki yıllarda bu daha da kuvvetlenmiştir*”.⁸²

⁷⁸ Sönmezoğlu, a.g.e., s. 73; Sander, a.g.e., s. 238.

⁷⁹ Armaoğlu, (1994), s. 789-790.

⁸⁰ Şahin, a.g.e., s. 9.

⁸¹ Şahin, a.g.e., s. 12.

⁸² Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1975, s. 303.

Mektup, her şeyden önce diplomatik üslup ile bağdaşmayacak ölçüde sert ve muhatabına yukarıdan bakan bir nitelik taşımaktadır. Hükümetin bir süre kamuoyuna açıklamadığı mektup, sonradan basına sızdırılarak ortaya çıktığında, ülke kamuoyunda büyük bir dalgalanmaya neden olmuştur. Bu olayın Türkiye’de bu ölçüde büyük bir “infial” yaratmasının en önemli nedeni, tarafların aralarındaki işbirliğine yükledikleri anlamda gizlidir. ABD açısından iki ülke arasındaki ilişkinin anlamı, karşılıklı çıkara dayalı bir birliktelik olarak algılanmaktaydı. Nasuh Uslu⁸³ ve Faruk Sönmezoğlu⁸⁴, çalışmalarında bu durumda yani ittifak içine giren iki devletin biri güçlü diğeri güçsüz ise bu ilişkinin bir “patron-uydu” ya da “güçlü-güçsüz” gibi taraflara dönüşebileceğini ve birinin- ki çoğu zaman güçsüzün önem verdiği uluslararası olaylar- diğlerinin (yani güçlünün) önem vermemesi gibi durumlarla karşılaşabilecekleri yorumlarını yapmaktadırlar.

Oysa yıllardır, dış politikasını Batı’ya ve onun lideri konumundaki ABD’ye bağlamış olan Türkiye, ilişkisinin temelini “kader birliği”, “ortak değerlere ve uzun yıllar ortak düşmana karşı verilen mücadele”ye bağlaması sonrasında, Johnson Mektubu tam bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Batı ittifakının çıkarları ile eşgüdümlü bir biçimde dış politika izleyen Türkiye, kendi ulusal çıkarları için hareket ettiğinde bu arada Sovyetler Birliği ile herhangi bir şekilde anlaşmazlığa düşerse ya da çatışma içine girerse müttefiki ABD tarafından nasıl yalnız kalabileceği gerçeği ile karşı karşıya gelmiştir. Bu durum da Türkiye’nin ABD ile özel ve uluslararası alanda dış politikasındaki değişikliğin gerekçesi olacaktır. Kısacası önce bunalım ve devamında gelen mektup ile NATO ittifakının yeniden algılanmasına yol açmıştır, Türkiye için.

Halûk Şahin, Johnson Mektubu’na atıfla “Gece Gelen Mektup” adlı incelemesinde, Amerika’da görüştüğü Johnson dönemindeki bürokratların, metni kaleme alırken tek amaçlarının Türk çıkartmasına engel olmak, dolayısıyla bir Türk-Yunan savaşını engellemek olduğunu belirtmişti. Mektup yazarlarına göre, böyle bir savaş NATO’nun Güneydoğu kanadını çökertmekle kalmayacak aynı zamanda Sovyetlere çeşitli fırsatlar verecekti. İşler kontrolden çıkarsa sorunun nereye varacağını kimse tahmin edemezdi. Oysa Türkiye’deki

⁸³ Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s. 29.

⁸⁴ Sönmezoğlu, a.g.e., (2006), s. 74.

uzmanlara göre mektupta söylenenler bu amacı aşmaktaydı. Artık Türk-Amerikan ilişkilerinin var oluş sebebi sorgulanmaya başlanıyordu. Johnson Mektubu'nun tarihe geçmesindeki neden Türklerin Kıbrıs'a çıkartma yapmasını engellemesi değildir. Türkiye'deki genel kanıya göre bu zaten tahmin edilen bir hareketti. Asıl neden ise mektupta söylenen şeylerdir.⁸⁵

Johnson'un göndermiş olduğu mektuptan anlaşıldığına göre, Türkiye'nin düşmanının kim olacağına ABD Başkanları karar verecekti. Buna göre, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden başka düşmanı olmazdı. NATO üyesi Yunanistan hiç olamazdı. Eğer iki ülke arasında herhangi bir sorun çıkacak olursa NATO'ya zarar gelmemesi için bu durum her iki ülke tarafından da kabullenecekti. Yine mektuptan anlaşıldığına göre; Amerika'dan alınan silahların nerede kullanılacağına, ABD Başkanı karar verecekti. Tabii bu durum Türkiye'nin bağımsızlığı ile ilgili tartışmaları hayli şiddetlendirmiştir ki, Türk Ordusundaki silahların kaynağının yalnızca ABD olduğu düşünüldüğünde durumun ciddiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. Mektup, Türkiye'nin Kıbrıs'tan kaynaklanan bir Türkiye-Sovyetler Birliği savaşı halinde NATO'nun Türkiye'nin yardımına gelemeyebileceğini ifade etmekteydi. Türkiye güvenliğini NATO endekli bir sistem içinde planlamıştı. Johnson Mektubu, hem yöneticiler için hem de Türk kamuoyu için bu sistemin tartışılması sürecini başlatmıştır. NATO dışında Türkiye'nin güvenliği nasıl sağlanacaktı? Bu soru üzerinde çok da düşünülmemişti. Mektuptan sonra, Türk-Amerikan ittifakının tek taraflı işlediği ve daha çok Amerika'nın çıkarına işlediği kanısı yaygınlaşmaya başladı. Oysa Türkiye, Kore savaşı ve Küba krizi sırasında kendisini doğrudan ilgilendirmeyen konularda, güvenliğini tehlikeye atarak Amerika'yı desteklemiş, Kore'ye asker göndermişti. Ama Türk-Amerikan ittifakı, Türkiye'nin Kıbrıs'taki çıkarlarına gelince ve destek gerektiğinde, Amerika bırakın destek vermeyi, tehditler savurmaya başlamıştı.⁸⁶

1. İnönü'nün Johnson'a Yanıtı

Başbakan İnönü, 13 Haziran 1964'te Johnson'un gönderdiği mektuptan daha uzun ve kapsamlı mektubunu, ABD Büyükelçisi Hare aracılığıyla

⁸⁵ Şahin, a.g.e., s. 10-11.

⁸⁶ Uslu, a.g.e., s. 178.

Washington'a göndermiştir. Fahir Armaoğlu'na göre Johnson'a gönderilen bu mektup "*oldukça yumuşak bir ifade*" ile kaleme alınmıştır.⁸⁷

ABD Başkanı Johnson'un mektubundan sonra Başbakan İsmet İnönü'nün karşı mektubu, İngilizce metin olarak 12 sayfadan oluşmakta ve 13 Haziran 1964 tarihini taşımaktadır: Mektup;

"Sayın Bay Başkan,

*Büyükelçi Hare vasıtasıyla 3 Haziran 1964 tarihli mesajınızı aldım. Talebiniz üzerine Garanti Anlaşmasıyla bize verilen, Kıbrıs'a tek taraflı harekete girişme hakkımızı kullanmak kararımızı geri bıraktık. Mesajınızdaki dostluk ve samimiyet havasını dikkate alarak ben de cevabımda durum hakkındaki görüşlerimi aynı açıklıkla izaha çalışacağım. Mesajınız gerek kelimeler gerekse muhteva bakımından Birleşik Devletlerle ittifak ilişkilerine çok ciddi dikkat sarfeden Türkiye gibi bir müttefik için hayal kırıklığı uyandırmıştır..."*⁸⁸ diyerek başlamaktaydı.

Başbakan İnönü, Amerika'nın yanlış teşhisle Kıbrıs sorununa karışmasının ve dolayısıyla 1964 yılının Haziran ayında Türkiye'nin müdahale kararını uygulamamasının, asıl dava olan adadaki güvenliğin hâlâ kurulmamasına ve haksız tarafın daha da cesaretlenmesine sebep olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁹ Ayrıca İnönü'ye göre, Türkiye haklı olduğu davada 'müttefiki Amerika' tarafından destek görmemiş aksine engellenmiştir. Başbakan İnönü, Time dergisi Ortadoğu muhabirine Nisan ayında verdiği özel bir demeçte; müttefiklerin ittifakın dağılması için çalışmakta olan uzak devletler ile yarış etmekte olduğunu, bu gayretlerde başarılı olurlarsa Batı ittifakının yıkılacağını, yeni şartlarda yeni bir dünya kurulacağını ve Türkiye'nin de bu yeni dünyada kendisine iyi bir yer bulabileceğini belirterek,⁹⁰ "*ittifak içinde mesuliyeti olan Amerika'nın önderliğine inanıyordum. Şimdi bunun cezasını çekiyorum*"⁹¹ demiştir.

⁸⁷ Armaoğlu, a.g.e., (1994), s. 790.

⁸⁸ Cumhuriyet, 14 Ocak 1966.

⁸⁹ TBMM Tutanak Dergisi, C.32, (3 Eylül 1964) D.1, B.130, s. 277-278.

⁹⁰ Milliyet, 16 Nisan 1964.

⁹¹ Cumhuriyet, 18 Nisan 1964.

Böylece İsmet İnönü, Kıbrıs sorununda Türkiye'nin ulusal çıkarlarını dikkate almayan "müttefik Amerika"nın politikalarına şüphe ile yaklaşılacağıın ilk resmi işaretlerini vermiştir.

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de 17 Nisan 1964 tarihinde basına verdiği demeçte; "*NATO, millî ve haklı davamızda bizi yüzüstü bırakırsa bunu gayri dostane bir hareket telâkki edeceğini söyledi*".⁹²

ABD Başkanı Johnson'dan çok ağır bir mesaj geldiği söylentileriyle çalkalanan siyasal çevrelerde Başbakan İnönü'nün vereceği yanıt, en az Johnson Mektubu kadar ilgi uyandırıyor. Acaba, İnönü "*sığır çobanı*"na ağzının payını verecek miydi? Oysa İnönü'nün mektubunun tonu Johnson'un mektubundan çok farklıydı. İnönü, tehdit etmiyor ama özür de dilemiyordu. Başbakan İnönü, Başkan Johnson'un mektubunda ileri sürülen noktaları teker teker ele alıp çürütüyor, örnekler vererek, kanıtlar gösteriyordu.⁹³

ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkarmasını engelleyeceğini tahmin eden ama bu denli ağır tehditler beklemeyen Başbakan İsmet İnönü, 13 Haziran 1964'te Başkan Johnson'a gönderdiği cevap mektubunda⁹⁴ şu noktalara değinmişti. İki müttefik arasındaki görüş ayrılıkları kesin bir biçimde ortaya konmakta ve yeniden ABD'nin mevcut soruna ağırlığını koyarak, Yunanistan üzerinde baskı yapması, Türkiye'nin haklı davasında kendisini desteklemesi istenmekteydi. Mektubun temel noktaları şöyle belirtilebilir:

"Mesajınız gerek yazılış tarzı, gerek muhtevası bakımından Amerika ile ittifak münasebetlerinde daima ciddi bir dikkat göstermiş olan Türkiye gibi bir müttefikinize değinen muhtelif konularda önemli görüş ayrılıkları belirlemiştir. Bizim şikayetimiz aylardan beri had bir surette ıstırapı içinde yaşadığımız bir meseleyi size anlatamamış olmamız ve Yunanistan'la iki müttefik arasında husule gelen haklı ve haksız durumda samimi ve ciddi bir vaziyet almamış olmanızdır...Haklı durumumuzu anlatamıyoruz ve sizin meseleye layık olduğu ehemmiyeti verip bu meselenin bünyesinde sakladığı tehlikeleri önlemek

⁹² Cumhuriyet, 17 Nisan 1964.

⁹³ Şahin, a.g.e., s. 79-80.

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı: 16, (31 Ocak 1966), s. 103-110.

için bütün gayretinizi ve otoritenizi kullanmanız lazım geldiğini kabul ettiremiyoruz”⁹⁵.

İnönü'nün mektubunda ABD'yle askeri hususlar konusunda şu noktalara dikkat çekilmekteydi:

“NATO'nun özünde müttefiklerin birbirleriyle savaşmamasını talep ettiği” belirtiliyor. Ancak “NATO müttefiklerinin kendileri arasındaki uluslararası anlaşmalara kendi ortak anlaşma ve taahhütlerine eşit şekilde riayet etmesi ortaklığın hayati bir lazımesidir. Mukavele ve taahhütlere riayet etmeyen bir devletlerarası ortaklık düşünülemez... Dean Rusk tarafından düşünülemez şeklinde tarif edilen bir Tük-Yunan harbi ancak Yunanistan'ın Türkiye'ye saldırmamasıyla başlayabilir”⁹⁶.

Başbakan İsmet İnönü, mektubunda ABD Başkanı Johnson'un NATO Antlaşmasının 5.maddesini yorumlayış biçiminin Türkiye için endişe verici olduğunu da vurgulamıştır: “NATO müttefiklerinin birbirleriyle imzaladıkları Milletlerarası Antlaşmalarla yekdiğerinin ahdi haklarına karşılıklı vecibelerine riayeti mükellefiyetleri de ittifakın aynı derecede hayati önemde bir icabıdır... Mesajınızın Kıbrıs'ta girişeceği bir hareket neticesinde Sovyetlerin müdahalesine maruz kaldığı takdirde, NATO müttefiklerinin Türkiye'yi müdafaa mükellefiyetleri hususunda tereddüt izhar eden kısmı NATO ittifakının mahiyeti ve temel prensipleri bakımından aramızda büyük görüş farkı olduğu intibahı vermektir... Şayet diğer üyeler Sovyet müdahalesine maruz kalan NATO üyesinin haklı olup olmadığı, müdahaleyi kendi hareketi ile tahrik edip etmediği gibi hususları münakaşaya kalkışsınlar ve münakaşa neticesine göre yardım mükellefiyetleri olup olmadığının tesbiti cihetine giderlerse, NATO ittifakının temel direkleri sarsılmış ve manası kalmamış olur”⁹⁷.

ABD Başkanı Johnson'un, “Yıllar boyunca Türkiye'yi en sağlam şekilde desteklediğini ispat etmiş olan Amerika gibi bir müttefikin, bu şekilde neticeleri olan tek taraflı bir kararla karşı karşıya bırakılmasının hükümetiniz bakımından doğru olduğuna hakikaten inanıp inanmadığınızı sizden sorarım” şeklindeki

⁹⁵ Sander, a.g.e., s. 234.

⁹⁶ Hürriyet, 16 Ocak 1966; Uslu, a.g.e., s. 179.

⁹⁷ Sander, a.g.e., s. 234-235.

sorusuna Başbakan İsmet İnönü'nün yanıtı şöyle olmuştur: “Her defasında sizi haberdar ettik ve sizin iyice bildiğinizi tahmin ediyorum. Birleşik Amerika'nın ittifak manzumesi içinde hususi sorumluluğunu ve ittifak manzumesini mütesanit bir surette yürütülebilmesi için ona ayrıca dikkatli ve yardımcı olmak lâzım geldiğini takdir ettiğimizi yüksek derecede yetkili memurlarınıza defaatle söylediğimi iyice hatırlarım. Görüyorsunuz ki, sizi tek taraflı bir kararla karşı karşıya bırakmak istidadı bizde yoktur. Bizim şikayetimiz aylardan beri hâd bir surette ıstırapı içinde yaşadığımız bir meseleyi size anlatamamış olmamız ve Yunanistan'la iki müttefik arasında husule gelen haklı ve haksız durumda samimi ve ciddi bir vaziyet almamış olmamızdandır”⁹⁸.

Mektupla ilgili olarak bir de Başbakan İsmet İnönü'nün Washington'a davet edildiği belirtilmekteydi.⁹⁹

Johnson'un Mektubunda, “...bu mesele hakkında sizinle şahsen görüşebilmemizin mümkün olmasını isterdim. Maatteessüf anayasa hükümlerimizin icabı dolayısıyla, Birleşik Amerika'dan ayrılamamaktayım.¹⁰⁰ Teferruatlı müzakereler için siz buraya gelerseniz bunu memnuniyetle karşılarım. Genel barış ve Kıbrıs meselesinin akliselim ve sulh yoluyla halli hususlarında sizinle benim çok ağır bir mesuliyet taşımakta olduğumuzu hissediyorum”¹⁰¹ şeklindeki davetine Başbakan İnönü, “Kıbrıs meselesi üzerinde sizinle görüşmek üzere Amerika'ya gitmekten bahtiyar olacağım. 20 Haziran'ı takip eden günlerde sizce uygun görülecek bir tarihte size mülâki olmak üzere seyahate çıkmaklığım mümkün olacaktır” tarzında bir yanıtla daveti kabul ettiğini bildirmiştir.

⁹⁸ Hürriyet, 16 Ocak 1966.

⁹⁹ Cumhuriyet, 6 Haziran 1964.

¹⁰⁰ Johnson bu dönemde Kennedy'nin yardımcısı sıfatıyla Başkanlığa yükseltilmişti ama Anayasa uyarınca henüz yardımcısı olmadığı için ülke dışına çıkamayacağını belirtmiş, bu nedenle Türk ve Yunan Başbakanlarının Washington'a gelmesini önermişti. Bkz. Hürriyet, 13 Ocak 1966; ayrıca bkz. Şahin, a.g.e., s. 80

¹⁰¹ Hürriyet, 16 Ocak 1966.

2. İnönü'nün ABD'deki Görüşmeleri

Başbakan İsmet İnönü, ABD Başkanı Johnson'un mektubundaki noktaları görüşmek amacıyla 21 Haziran 1964'te Washington'a gitti.¹⁰² Johnson, herhalde mektubunun Türk Hükümeti üzerinde yaptığı kötü tesiri silmek için olmalı, Başbakan İnönü'nün bu seyahati için kendi özel uçağını (Beyaz Kuş) tahsis etmişti.¹⁰³ İnönü-Johnson görüşmesi yaklaşık 50 dakika sürmüş, Başbakan Washington'da; *"Türkiye, barışçıdır. Fakat adalete dayanmayan barış uzun ömürlü olamaz"* açıklamasını yapmıştır.¹⁰⁴

Kamuoyunun büyük bir bölümünde Johnson'un Mektubu'nun ertesinde Türkiye Başbakanının ABD Başkanını ziyarete gitmesini doğru bulmuyordu. Burada Başkan Johnson'un Türkiye ile Yunanistan'ı masa başına oturarak soruna çözüm bulma çabası pek ümit verici olarak değerlendirilmemiştir.¹⁰⁵ Basın Başbakan İnönü'nün, hangi amaçla Amerika'ya davet edildiğini merak ediyordu.: *"Johnson'un İnönü'yü daveti, Kıbrıs buhranına adil ve şerefli bir çözüm yolu araştırılması istikâmetinde gerçek bir gayret midir? Yoksa, adada durumun Batı'nın aleyhine olarak daha da vahimleşmemesi için Türkiye'ye yeni bir baskı uygulaması mıdır? Uzun boylu düşünüp taşınmışlar, istişareler ve Washington'da normal diplomatik kanallardan yapılan sondajlardan sonra birinci şık ağır basmış olacak ki İnönü nihayet bugün Washington'a gidiyor... Kısacası, neresinden tutulursa İnönü-Johnson görüşmesi, Türkiye'ye zarardan çok fayda sağlayacağına benzemektedir. Ne var ki Johnson'un İnönü'ye Kıbrıs'ı zarif ve bir ambalaj içinde hediye edeceğini sanmak da safdillik olur"*¹⁰⁶.

Bu görüşmenin İnönü için yeni bir Lozan Zaferi olmayacağını düşünen yazarlar da vardı: *"Amerika'ya giden Başbakan İnönü'den yeni bir Lozan Zaferi bekliyoruz şeklindeki ümit izharı, gerçi moralimizi kuvvetlendirmek bakımından faydalıdır. Ancak şunu da unutmamak gerektir ki gerçeklere uygun olmayan moral takviyeleri ümit edilen pek parlak sonuçlar alınmadığı takdirde tersine işler ve moral yıkıntısı da o nisbette fazla olur. Amerika'nın Kıbrıs*

¹⁰² *Ulus*, 22 Haziran 1964.

¹⁰³ Armaoğlu, a.g.e., (1994), s.791, Şahin, a.g.e., s.80.

¹⁰⁴ *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1964.

¹⁰⁵ Cihad Baban, "Türk-Amerikan Dostluğu İmtihan Geçiriyor", *Ulus*, 22 Haziran 1964,

"Başyazı: İş İşten Geçtikten Sonra", *Milliyet*, 12 Haziran 1964.

¹⁰⁶ Kayhan Sağlamer, "İnönü, Amerika Yolunda", *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1964.

meselesindeki tutumunu ve durumunu hele Johnson'un Mektubunu bilenler için Washington görüşmelerinin nasıl sonuç vereceği üç aşağı beş yukarı belli gibidir. Başkan, Türkiye ile Yunanistan'ın başbakanlarını Amerika'ya iki gün ara ile davet etmiştir. Sadece bu davet şekli Johnson'un meseleyi şu veya bu devletin lehine halletmek niyetinde olmadığını ve daha çok bir Türk-Yunan çatışmasını önleyici çabalar içine girdiğini göstermektedir... Anlaşıyor ki, Amerika için Kıbrıs meselesi oradaki jenosit olayı veya Türk cemaatinin yaşama hakkı meselesi değildir. Bir Türk-Yunan çatışmasının çıkıp çıkmaması ve NATO sisteminin Doğu kanadında bir gediğin açılma veya açılmaması kısacası zaten sallantıda olan NATO'nun parçalanmaması meselesidir... Washington'da yapılacak görüşmelerde Amerika'nın meseleyi tamamen Türkiye'nin lehine halledecek yeni bir sihirli formülü yoktur. Filhakika Johnson, Türkiye'de tedbirli politikayı yürütecek bir idarenin devamını arzulamaktadır. Ancak bu arzu Amerikan dış politikasının imkanlarıyla mahduttur ve dün Washington'dan muhabirimiz Fred J.Zusy tarafından bildirilen haberde bahsedilen 'tavizler' herhalde Johnson'un mektubundan ilerde fakat bizim istediklerimizden geride olacaktır"¹⁰⁷.

İnönü-Johnson görüşmesini o günün tanıklarından Halûk Bayülken şöyle aktarmıştır: "Johnson, gönül alıcı bir üslup içinde konuşuyordu. Türkiye'ye başkan yardımcısı olarak geldiğinde tanışmıştık. Johnson, bir nezaket, bir kibarlık, zerafet nümunesi halinde yüzünden ballar akıyordu... Benim izlenimim suydü; Johnson, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki haklılığını ilk ağızdan işitmişti, dinlemişti. Tabii, böyle bir şahsiyeti de tanımış oldu"¹⁰⁸.

Washington'da karşılama töreni sırasında iki ülke liderinin konuşmaları da şöyle idi: ABD Başkanı Johnson, İnönü'ye; "Hürriyetimizin garantisini sizinle sadece dost ve arkadaş olmakta değil, aynı zamanda NATO ve CENTO içinde müttefik olmakta bulmaktayız. Sizi kuvvetli ve mert bir milletin dost bir temsilcisi olarak karşılamaktayız ve hepimizi üzmemekte olan meseleleri halletmek için birlikte çalışacağız" demiştir. Başbakan İnönü de, "Eğer Amerika'yı ziyaretim dünyanın öbür tarafında huzursuzluk yaratmakta olan bir meseleyi halletmeye yardımcı olacaksa ziyaretim başarı kazanmış sayılacaktır" demiştir.

¹⁰⁷ Ecvet Güresin, "Amerika'nın Formülü Ne Olabilir?", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1964.

¹⁰⁸ Şahin, a.g.e., s. 86-87.

Öğle yemeğinde bir araya geldiklerinde ise Johnson, İnönü'ye; *"Yirminci asrın gerçekten mümtaz liderlerinden biri"* şeklinde hitap etmiş İnönü'de Johnson'a, *"Amerika'ya her zaman için büyük ortağımız, en içten dostumuz olarak baktık ve öyle yapmakta devam edeceğiz"* demiştir.¹⁰⁹

ABD Başkanı Johnson'la yaptığı görüşmeden sonra 25 Haziran 1964'te basın açıklaması yapan İsmet İnönü, görüşmelerden memnun olduğunu ancak Kıbrıs sorununa bir çözüm yolu bulunamadığını belirtmiştir. ABD'nin bunalımın atlatılabilmesi için Türkiye ile Yunanistan'ın ikili müzakerelerle bir çözüme gidilmesi üzerinde anlaştıklarını açıklamıştır.¹¹⁰

Aynı gün Time Dergisi yöneticileri ile öğle yemeği yiyen İnönü, şu konuşmaya yaparak 'Johnson Mektubu' olayının etkilerinin geçici bir durum olmadığını anlattı: *"Biz Türkler, bağlandığımız ülkeye inancımız yıkılınca kadar tam bir yakınlık içinde bulunuruz. Ama inancımız bir kere yıkılırsa yeniden güvenimizi kazanmak kolay değildir. Size bir örnek vereyim. Cumhuriyet kurulduğu yıllarda, Sovyetler Birliği ile aramızda böyle bir bağ kuruldu, sıkı dostluk yaptık. İkinci Cihan Savaşı'nda İngiltere ve Fransa ile Üçlü ittifakı imzaladığımızda (1939) bu antlaşmaya, iki nolu protokolü ekledik. Bu ittifakın Sovyetler Birliği'ne karşı geçerli olmadığını kabul ettirdik. Bütün savaş süresince Sovyetler'e karşı dürüst davrandık. Müttefiklerimizin çeşitli isteklerini, Rusya'ya karşı ise reddettik. Fakat sonra hayal kırıklığına uğradık. Savaşın bitimine doğru, Sovyetler Birliği bizden, Doğu sınırlarımızda kendi lehlerine değişiklik ve Boğazlarda ortak savunma adı altında üs istediler...Bu bizi şaşırttı ve gözümüzü açtı...Şimdi Sovyetler yeniden dostluk yapalım, iyi komşuluk ilişkileri kuralım diyorlar. Ne yazık ki, yıkılan güven ve inancımız birden bire yeniden ilk Cumhuriyet yıllarındaki gibi sağlanamıyor. Belki çok zaman isteyecek bu güvenin yeniden doğması. Bugün, Amerika'ya da böyle inanmış bulunuyoruz. Ama Kıbrıs meselesinde Birleşik Devletlerin tutumu bizi kaygı ve kuşkuya düşürdü. İnancımız büsbütün yıkılırsa yeniden kurmak herhalde kolay ve çabuk olmaz..."*¹¹¹.

¹⁰⁹ Cumhuriyet, 23 Haziran 1964.

¹¹⁰ Sander, a.g.e., s. 235.

¹¹¹ Şahin, a.g.e., s. 90.

Forum dergisinde Başbakanın Washington'un görüşmeleri genel anlamda olumlu olarak değerlendirilerek, Birleşik Amerika'nın üstüne düşen sorumluluğunun gereğini yerine getirdiği ifade ediliyordu: "...Birçok kimselerin düşündüğünün aksine, Amerikan müdahalesi öylesine bir tepki doğurdu ki, bir an kamu hayatı bu kızgın, acılı, incinmiş haysiyetlerin infiallerinin etkisine girdi. Bu hal, Kıbrıs meselesinin ötesinde, Türk-Amerikan münasebetlerini tehlikeli bir buhrana sürüklemek istidadını aldı.... Türkiye'de gittikçe kabaran Amerika gücencikliğin su yüzüne çıkmasına vesile olacak taşkınlıklara, gösterilere imkan vermemiştir. Bu atmosfer içinde çıkan Amerika seyahati yalnız Kıbrıs konusunda barışçı yollardan hal çaresi arama gayesini değil, tehlikeli anaforlara sürüklenen, Türk-Amerikan münasebetlerini de muhtemel tehlikelerden sıyırmak maksadını da kapsıyordu. Bunun için Amerika'nın iyi niyetini gösterecek imkanın verilmesi ve halka bu dost ve müttefik devletin memleketimiz hakkında aleyhte duygu ve düşünceler taşıdığı kanaatinin temelsiz olduğunu ispat etmek gerekli gibi olmuştu....Şimdi Amerika Türk müdahalesini önlemekle dünya kamuoyuna karşı o güne kadar olan pasif politikasını terk ederek, bir sorumluluk yüklediğini ilan ederken, Başbakan yapılan daveti red edemezdi....Amerika, Türkiye ile yaptığı görüşmelerde kendisi bakımından istediklerini büyük ölçüde sağlamıştır. İyi niyetini ispat etmiş, Amerika hakkında Türkiye'de yayılan şüpheleri silmiştir. Özellikle Amerikanın hiçbir formülü benimsemediği Türkiye ve Yunanistan'ın birlikte varacakları sonucu destekleyecekleri açıklığa çıkmıştır...Bununla beraber Amerika'nın batı ittifakı liderliğinin gereklerini büyük ölçüde yerine getirdiğini söylemek gerekmektedir..."¹¹².

Mümtaz Faik Fenik, kamuoyuna görüşmelerin başarısızlığa uğradığını, Johnson'un Papandreu'yu ikili bir görüşme için ikna edemediği, Kıbrıs ihtilafının da Birleşmiş Milletler bünyesinde halledilmeye çalışılacağını belirtmiştir.¹¹³ Başbakan İnönü de, "Kıbrıs konusunda Amerika'nın er geç bir tavır takınmak zorunda..." kalacağını ifade etmiştir.¹¹⁴ Bu ziyaretin belki de en

¹¹² "Başyazı: Washington Görüşmeleri", *Forum*, s. 246, 1 Temmuz 1964, s. 3-4.

¹¹³ Mümtaz Faik Fenik, "Manası Hiç de Anlaşılmayan Bildiri", *Son Havadis*, 25 Haziran 1964.

¹¹⁴ *Cumhuriyet*, 26 Haziran 1964.

önemli sonucu ABD eski dışişleri bakanlarından Dean Acheson'un, Kıbrıs sorununun çözümü için arabulucu olarak atanacağı olmuştur.¹¹⁵

İnönü, Washington görüşmelerinden eli boş dönmüştür. Johnson'un mektubunu aldıktan sonra çok da istekli gitmediği Washington'da, Kıbrıs bunalımının başından beri müttefiklerine anlatmaya çalıştığı noktaları bir kez daha tekrarlamış ancak ABD'nin Türkiye'nin yanında kesin bir tavır almasını sağlayamamıştır.

Johnson Mektubu'nun Kamuoyuna Açıklanması

Türk Hükümeti, ABD Başkanı Johnson'un 5 Haziran 1964 tarihli mektubunu, kamuoyunda Amerikan aleyhtarlığına yol açabileceği endişesi ile açıklamamıştı.¹¹⁶ Ancak Johnson Mektubu, gönderilmesinden sonraki günlerde sindirilmemiş bir lokma gibi kamuoyunu rahatsız etmiştir. Mektubun geldiği biliniyor ve ancak içeriği tam olarak bilinmediği için çeşitli spekülasyonlara neden oluyordu. Ayrıca basında Amerika'nın Kıbrıs politikasındaki gerçek yüzünün ortaya çıkması doğrultusunda mektubun açıklanması gerektiği konusunda yazılar da yayınlanmaya başlamıştı.¹¹⁷

CHP sözcüsü Nihat Erim, ABD Başkanı "*Johnson'un mesajı o kadar sert ve o kadar kesindi ki bu mesajın altında bir 'eğer silahlı müdahaleyi altı saat içinde durdurmazsanız filolarımız limanlarınızı ve şehirlerinizi bombardıman edecektir' cümlesi noksandı. Evet bu mesaj o kadar sertti*"¹¹⁸ açıklamasını yapmıştır. Birkaç gün sonra da ABD Büyükelçisinden, Türkiye'nin, "*Kıbrıs'a çıkartma teşebbüsüne Amerika engel olmadı*" biçiminde bir açıklama gelmiştir.¹¹⁹

İçeriği uzun süre saklanan Johnson Mektubu, 1,5 yıl sonra 13 Ocak 1966'da Hürriyet Gazetesi'nde özel haber olarak Cüneyt Arcayürek tarafından yayınlanacaktır:

¹¹⁵ Ulus, Milliyet, 3 Temmuz 1964.

¹¹⁶ Duygu Sezer, *Kamu Oyu ve Dış Politika*, Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları No: 339, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s. 235.

¹¹⁷ Bkz. İlhan Selçuk, "Genel Görüşme", *Cumhuriyet*, 22 Aralık 1965.

¹¹⁸ *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1966.

¹¹⁹ *Ulus*, 4 Ocak 1966.

Mektubu parça parça ele geçirdiğini belirten gazeteci Cüneyt Arcayürek, mektubun Hürriyet'te yayınlandığı geceyi şöyle anlatmıştır: “ Ben bu mektubu gece 23.00 dolaylarında masanın üzerine koydum. Gazeteye telefon ettim. Dedim ki, siz hep bir mektuptan bahsediyorsunuz... Karşıdan yine alaylı sesler geldi. Gayet ciddi ‘aldım’ dedim, derin bir sükût doğdu. ‘Derhal gel’ dediler. Ama gecenin saat 23.00’ü. Soğuk sisli bir hava. İstanbul-Ankara karayolu devamlı kar, buz içinde. Mektubu bir zarfa koydum. Yarımda kamyonla yola çıktık. 8.00’de İstanbul’a vardık. Gazeteye geldim. Yazışleri Müdürü Necati Zincirkıran’dı. Bir odaya çekildik. Dosyayı önüne koydum. Necati bir baktı. Kapıyı açtı, ‘bana Muammer Usta’yı çağırın’ dedi. Usta geldi. Dedi ki, ‘çok önemli bir belge yayınlayacağız, bu belgeyi sen dizeceksin, tashihini Cüneyt yapacak ve buradan tek bir satır dışarı çıkmayacak’. Dizgi yapıldı, tashihini yaptıktan sonra saat 7.00’den sonra gazetede sıkıyönetim ilan edildi sanki. İçeriye giren dışarı çıkamadı. Kapılar kilitlendi, sayfa hazırlandı”¹²⁰.

Böylece Türk kamuoyunu 1.5 yıl kadar uğraştıran, üzerinde çeşitli tartışmalar ve yorumlar yapılan ‘Johnson Mektubu’ Hürriyet Gazetesinde 13 Ocak 1966 tarihinde yayınlanmış oldu. Ertesi gün de Başbakan İnönü’nün karşı mektubu yayınlandı.¹²¹ Daha sonra da Türk ve Amerikan Hükümetleri, basına sızmış olan bu mektupları resmen açıklamak zorunda kaldılar.¹²²

Mektup, Hürriyet Gazetesinde şu girişle yayınlanmıştır:

“Aylardır Türk kamuoyu, milli bir Kıbrıs konusu ve bu konunun önemli dayanaklarından birisi olan ‘Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Mr. Johnson’un Mektubu’, ile yakından ilgileniyor. Son Kıbrıs genel görüşmeleri vesilesiyle, bu mektup, bir esrar, okunulmasından kaçınılan dehşetengiz, bir vesika olarak siyaset sahnesine tekrar çıkmıştır. İktidarı zamanında, bu mektubun ortaya çıkmaması için elinden gelen hiçbir şeyi esirgemeyen CHP, Meclis’te “Johnson mektubu”nu politikasına bir mesned yapmıştır. İktidar partisi AP de bu mektubu CHP’nin ısrarı ile okutmamak için vazgeçmek istemediği bir inatla direnmiştir. Mektubu elinde tutan CHP, görevin iktidara

¹²⁰ Cüneyt Arcayürek, “Johnson Mektubu”, Cumhuriyet, 26 Mayıs 1982.

¹²¹ Cumhuriyet, 14 Ocak 1966.

¹²² Hürriyet, 14 Ocak 1966.

düştüğünü söyleyerek açıklamaktan kaçınmakta, hükümetin görüşü ise en yetkili ağzılardan "icap ettiği takdirde yayınlanacağı" şeklinde bildirilmektedir.

İktidar-muhalefet mecliste ve senatoda içeride, dışarıda, her yerde açıklansın mı açıklanmasın mı diye tartışa dursunlar, bu durum karşısında biz gazetecilerin üzerine düşen tek görev Johnson'un, Mektubu'nun ele geçirilip Hürriyet'te yayınlanması üzerinde de en az Meclis ve Senatoda konuşulduğu kadar lâf edilecektir. Ama tarafsız bir gazete olarak Hürriyet, böyle bir mektubu ele geçirip yayınlamak suretiyle yaptığı gazetecilik görevinden sadece şeref duyar"¹²³.

ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'un Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye göndermiş olduğu mektubun başlangıç kısmı şöyle idi:

"Sayın Bay Başbakan,

Türkiye Hükümetinin Kıbrıs'ın bir kısmını askeri kuvvetle işgal etmek üzere müdahalede bulunmağa karar vermeyi tasarladığı hakkında Büyükelçi Hare vasıtasıyla Dışişleri Bakanlığından aldığım haber beni ciddi surette endişeye sevk etmektedir. En dostane ve açık şekilde belirtmek isterim ki, geniş çapta neticeler tevli edecek (doğuracak) böyle bir hareketin Türkiye tarafından takip edilmesinin Hükümetinizin bizimle evelden tam bir istişarede bulunmak hususundaki taahhüdü ile kabili telif (uyuşur) addetmiyorum (saymıyorum)..."¹²⁴

5 Haziran 1964 tarihinde ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'un Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektubun önemli noktaları şöyle sıralanabilir;¹²⁵

Türkiye, uluslararası politikadaki önemli davranışlarında daha önceden Amerikan Hükümetine danışma durumundadır: (Türkiye'nin tek taraflı harekete geçemeyeceği belirtiliyordu)

"... Yıllar boyunca Türkiye'yi en sağlam şekilde desteklediğini ispat etmiş olan Amerika gibi bir müttefikin bu şekilde neticeleri olan tek taraflı bir

¹²³ Cüneyt Arcayürek, "Johnson'un Mektubu", *Hürriyet*, 13 Ocak 1966.

¹²⁴ *Hürriyet*, 13 Ocak 1966.

¹²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 16, 31 Ocak 1966, s. 100-103.

kararla karşı karşıya bırakılmasının, hükümetiniz bakımından doğru olduğuna hakikaten inanıp inanmadığınızı sizden sormak isterim. Binaenaleyh böyle bir harekete tevessül etmeden (girişmeden) önce Birleşik Amerika Devletleri ile istişarede bulunmak mesuliyetini tam kabul etmenizi hassaten rica etmek mecburiyetindeyim”¹²⁶.

Türkiye, Garanti Antlaşmasına dayanarak Kıbrıs'a bir müdahalede bulunabileceğine inanmaktadır. Ancak; “1960 Garanti Andlaşması ahkâmı gereğince böyle bir müdahalenin caiz olduğu kanaatinde bulunduğunuz itibaindayım. Ayrıca, andlaşma teminatçı devletler arasında istişareyi gerektirmektedir. Birleşik Amerika, bu durumda bilcümle istişare imkânlarının hiçbir şekilde tüketilmediği ve dolayısıyla tek taraflı harekete geçmek hakkının kabili istimal olmadığı kanaatinde dir.

Diğer taraftan Bay Başbakan,

NATO vecibelerine de dikkat nazarınızı celbetmek mecburiyetindeyim. Kıbrıs'a vâki olan Türk müdahalesinin Türk-Yunan kuvvetleri arasında askerî bir çatışmaya müncer olacağı (götüreceği) hususunda zihninizde en ufak bir tereddüt olmamalıdır”¹²⁷.

Johnson'a göre böyle bir hareket sonucu Sovyetler Birliği, Türkiye'ye saldırdığı takdirde NATO müttefikleri Türkiye'nin yardımına gelemeyeceklerdir: “NATO'ya iltihak, esas itibariyle NATO memleketlerinin birbirleriyle harb etmeyeceklerini kabul etmek demektir. Almanya, Fransa NATO'da müttefik olmakla yüzyıllık husumet ve düşmanlıklarını gömmüşlerdir. Aynı şeyi, Yunanistan ve Türkiye'den de beklemek lazımdır. Ayrıca, Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askerî bir müdahale Sovyetler Birliği'nin aynı şekilde bir müdahalesine yol açabilir. NATO müttefiklerimizin tam rıza ve muvafakatleri olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim”¹²⁸.

¹²⁶ Hürriyet, 13 Ocak 1966.

¹²⁷ Hürriyet, 13 Ocak 1966.

¹²⁸ A.g.g.

Ayrıca 1947 yılında iki hükümet arasında imzalanmış bulunan antlaşma gereğince Türk Ordusu ABD tarafından verilen silahları kullanamayacaktır. (Bizim silâhları kullanamazsınız): “Aynı zamanda Bay Başbakan, askeri yardım sahasında Türkiye ve Birleşik Devletler arasında mevcut iki taraflı anlaşmaya dikkatinizi çekmek isterim. Türkiye ile aramızda mevcut bulunan askeri yardımın verilmiş maksatlarından gayri gayelerde kullanılması için hükümetinizin Birleşik Devletlerin muvafakatini alması icap etmektedir. Mevcut şartlar altında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına Birleşik Amerika Devletlerinin muvafakat edemeyeceğini size bütün samimiyetimle ifade etmek isterim”¹²⁹.

Bu istekler, ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini istemediğini açıkça göstermekteydi. ABD böyle bir hareketi engellemek için ileri sürebileceği nedenleri fazlasıyla ortaya koymuş hatta sadık müttefiki Türkiye'yi, müdahale dolayısıyla gerçekleşebilecek olası bir Sovyet saldırısı karşısında koruyamayabileceğini ima etmişti.¹³⁰ ABD, Türkiye'nin Garanti Antlaşması'nı tam işletmeden adaya müdahale kararı alması nedeniyle Türkiye'nin henüz müdahale hakkını kullanamayacağını belirtmektedir. Ne kadar gariptir ki, Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen Amerika, Kıbrıs meselesine bulaşmaktan kaçındığı halde, şimdi garanti antlaşması hakkında değer yargısında bulunarak sadece siyasal değil, aynı zamanda hukuki bakımdan da konuya bulaşmak gibi çelişkili bir tutum içine giriyordu.¹³¹

İlhan Selçuk, mektubun açıklanmasından kısa süre sonra “İçimizdekiler” adlı yazısıyla Johnson'un Mektubu'nda, “...böyle bir harekete (yani çıkarmaya) tevessül etmeyeceğinize dair bana teminat vermediğiniz takdirde meselenin gizli tutulması hususunda Büyükelçi Hare'e vâki talebinizi kabul etmeyecek, NATO Konseyi ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin acilen toplantıya çağrılması mecburiyetinde kalacağım...” sözleriyle ABD'nin millî ve askerî sırlarımızı düşmanlarımıza verme ile bizi tehdit eden dost ve müttefik bir ülke olarak içimize girdiğini düşünmektedir. Bu durumun tek nedeni de “dış

¹²⁹ Hürriyet, 13 Ocak 1966.

¹³⁰ Oran, a.g.e., s. 687.

¹³¹ Armaoğlu, a.g.e., (1994), s. 789.

*politikada ve millî savunma politikasında Atatürkçülükten ayrılışın cezası...*¹³² olarak değerlendirmiştir.

Johnson Mektubu İle İlgili Değerlendirmeler

Johnson Mektubu, Türk-Amerikan ilişkilerini uzun yıllar etkilemiş ve kamuoyunda Amerika'ya bakış açısının olumsuz olduğu bir süreci başlatmıştır. Hatta Kore'de savaşmalarının karşılığı olarak askerlerimize verilen madalyaların, ABD'ye bir tepki olarak basın önünde geri verileceği açıklanmaktaydı.¹³³

Türk ve Amerikan çıkarlarının çatıştığı bir dönemi netleştiren bu olay, kamuoyunda yıllarca tartışılacaktır. "Dost ve Müttefik" ülke sıfatlarıyla yıllarca betimlenmiş olan ABD, artık Türk Kamuoyunda bu kavramların tartışıldığı bir süreci başlatmış, ABD'ye ve dostluğuna kuşkuyla bakılmasına neden olmuştur.

ABD'nin 5 Haziran tarihli mektubu, Türk basınının iki gerekçe ile tepkisini çekmiştir. Birincisi, Amerika bu tutumuyla Kıbrıs sorununun çözümünü Türkiye'nin aleyhine olarak bir kere daha engellemiştir. İkincisi ise Amerika, Türk dış politikasının iki temel (bağımsızlık ve güvenlik) ilkelerini tartışma konusu haline getirmiştir.¹³⁴ Ayrıca NATO'nun Türkiye'nin güvenliğini ne kadar sağladığı sorusunun kamuoyunda yoğun biçimde tartışılması sonucunu doğurmuştur. Türkiye'nin NATO üyeliğinden ayrılmasını savunan görüşler, artık daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar destek bulmaya başlamıştır.¹³⁵

Johnson Mektubu, yazıldığı dönemin çok ötesinde etkilerini sürdüren bir belge niteliğindedir. Bu mektup, ABD'nin dostluğu ve güvenirliliği hakkında

¹³² İlhan Selçuk, "İçimizdekiler", *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1966.

¹³³ Türkkaya Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, Aydınlık Yayınevi, Ankara, 1969, s. 206.

¹³⁴ Sezer, *a.g.e.*, s. 238.

¹³⁵ Oran, *a.g.e.*, s. 689.

kamuoyunda bir iz bırakmakla kalmamış aynı zamanda Türkiye'nin dünya olaylarındaki rolü ve yeri konusunda süregelen bir tartışmayı başlatmıştır.¹³⁶

1964'te Kıbrıs sorunu nedeniyle ABD'yle Türk Hükümeti arasında ortaya çıkan gerginlik, kamuoyunda Amerika'nın "dost"luğuna duyulan güveni sarsmış ve politik atmosfer nedeniyle etkinliğini geliştirmeye başlamış olan sol ideolojiye uygun bir zemin yaratmıştır. Bu ortamı ilerleyen süreç içerisinde Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve benzeri partiler "provokatif ve milliyetçi" motiflerle kullanmasını bileceklerdir.¹³⁷

Mektuptan sonra, kamuoyunda ABD'ye ve ABD'nin Türkiye'deki askeri varlığına karşı çıkan akımlar güç kazanmıştır. Türkiye'nin isteğiyle iki ülke arasında yapılan ikili anlaşmalar, gözden geçirilerek, 1969 yılında Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması (OSIA) adı altında toplanmıştır.¹³⁸

Johnson Mektubu, Türk Dış Politikasının çok yönlülüğe geçiş sürecinde çok önemli bir kilometre taşı oldu. Türkiye, mektuptan sonra başta SSCB ve Üçüncü Dünya ülkeleri olmak üzere yıllarca en alt düzeyde tuttuğu ekonomik ve siyasal ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramaya başladı.¹³⁹ Çok Taraflı Nükleer Güç'e katılmayarak, SSCB'nin dile getirdiği tepkileri dikkate alıp bu ülkeyle ekonomik ve siyasal ilişkilerde iyileşmenin önündeki engellerden birisi de kaldırılmış oldu.¹⁴⁰ Sovyetler Birliği daha 1953 yılında Türkiye üzerindeki isteklerinden vazgeçtiğini ilan etmiş ve Türkiye'yle ilişkilerini geliştirmek istediğini belirtmişti. Diğer NATO üyeleri Sovyetler Birliği ile bir dereceye kadar ilişkilerini geliştirirken Türkiye bu konuda geri kalmıştı. Johnson

¹³⁶ Cengiz Çandar, "Türklerin Amerika'ya Bakışından Örnekler ve Amerika'nın Türkiye Politikası", *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası* (Ed: Morton Abramowitz), Liberte Yayınları (Çev: Faruk Çakır-Nasuh Uslu), Ankara, 2000, s. 183.

¹³⁷ Tanıl Bora, "Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde 'ABD/ Amerika İmgesi'", *Modernleşme ve Batıcılık*, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 164.

¹³⁸ Oran, a.g.e., s.690.

¹³⁹ Örneğin, Batı devletlerinin izlediği politikadan farklı olarak Arap-İsrail çatışmalarında Arap devletlerini ve sömürgecilikle ilgili konularda Üçüncü Dünya ülkelerini desteklemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası, 1945-1970*, AÜSBF Yayını, Ankara, 1972.

¹⁴⁰ Oran, a.g.e., s. 692, Sander, a.g.e., s. 239.

Mektubu, Türk yöneticilerinin Sovyetlerle ilişkilere önem vermeye başlamasına neden olmuştur diyebiliriz.¹⁴¹

Mektuptan sonra Türkiye, ABD'nin uluslararası alandaki politikalarını gözü kapalı desteklemeyi bir kenara bırakarak, ABD politikalarının Türkiye dış politikalarına uyup uymadığını sorgulamaya başladı. Örneğin Türkiye, 1965 Eylül'ünde BM Genel Kurulunda yaptığı görüşmelerde, ABD'nin Vietnam'da kuvvet kullanmasına karşı çıktı.¹⁴² Dışişleri Bakanı Hasan Işık, kurulda Türkiye'nin de Vietnam'da kuvvet kullanmasına karşı olduğunu söylemiş,¹⁴³ Demirel Hükümeti Vietnam'a asker gönderilmesi isteğini reddetmiştir.¹⁴⁴

Mektup, Türkiye'deki anti-Amerikan hareketlere bir ivme kazandırmıştır. Nihat Erim'in vurguladığı gibi Türkiye'nin "Go Home" sloganlarının atılmadığı tek ülke olması, Türkiye'nin lehine değil, aleyhine bir durum olabileceği anlaşılmıştır. Anti-Amerikan yazılar, hükümete yakın kalemler tarafından bile yazılmaya başlanmış, Türk-Amerikan ilişkileri konusundaki kırgınlıklar çığ gibi büyüyerek, 1960'ların sonuna doğru zirveye ulaşmıştır. Johnson Mektubu, NATO'nun ve Türk dış politikasının "tabu" konular arasından çıkmasında önemli bir rol de oynamıştır. Ayrıca mektuptan sonra tartışmalar ve Amerika'ya karşı sorgulayıcı bakış bir başka deyişle "Amerika'nın dümen suyundan ayrılmayan Türkiye" artık Sovyetler ve Ortadoğu ülkeleriyle de iyi ilişkiler kurması gerektiğini anlamıştır.¹⁴⁵

1960'lı yıllarda Türkiye'nin Birleşmiş Milletlerdeki daimi delegeliğini yapan Büyükelçi Orhan Eralp, dış politikada değişikliğe yol açabileceği için mektubun olumlu sonuçları olduğunu şöyle vurgulamıştır: "1964'teki Johnson Mektubu'nun bir neticesi de Türkiye'nin müttefiklerine ne dereceye kadar güvenebileceğini göstermekle, belki de sonunda hayırlı oldu. Türkiye yavaş yavaş 'Üçüncü Dünya'ya açıldı. İslam ülkeleriyle bağlarını sağlamlaştırdı ve

¹⁴¹ Örneğin Başbakan Süleyman Demirel, Ekim 1967'de Moskova'yı ziyaret etmiş ve şunları söylemiştir: "Uzun yıllar boyunca Türkiye ile SSCB arasında gerginlik yaşandığını, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise iki ülke arasında neredeyse hiçbir ilişki olmadığını fakat artık yeni bir döneme girildiğini ifade etmekteydi. *Milliyet*, 14 Ekim 1967.

¹⁴² Oran, a.g.e., C.1, s. 690.

¹⁴³ Bkz. *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı: 12, Eylül 1965, s. 81.

¹⁴⁴ Sander, a.g.e., s. 240.

¹⁴⁵ Şahin, a.g.e., s. 114.

Varşova Paktı devletleriyle de düzgün ilişkiler kurdu. 1964-1967 senelerinde Birleşmiş Milletler'de dost olan ve olmayan da karşılaştığım anlayış noksanı yavaş yavaş giderildi ve 1974 Kıbrıs müdahalesinden sonra Türkiye'ye karşı Birleşmiş Milletler camiası içinde ayrıca bir saygı belirdi"¹⁴⁶.

1965 Şubat'ında atom gücü ile işleyen Amerikan Savannah gemisinin İstanbul Limanı'nı ziyareti güvenlik gerekçesiyle reddedilmiş ve ayrıca 1966 yılına dek ABD'ye ait uçaksavar füzeleri taşıyan gemilerin Boğazlardan geçerek Karadeniz'e çıkışında herhangi bir sakınca görülmezken, bu tarihten sonra Karadeniz'e çıkan Amerikan savaş gemilerinden duyulan genel hoşnutsuzluk da gizlenmemiştir.¹⁴⁷ Dışişleri Bakanının açıklamasına göre geminin nükleer sisteminde herhangi bir bozukluk ve patlama olasılığı karşılığı olarak 500 milyon dolarlık Amerikan sigortası yetersiz bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Erkin, aynı açıklamasında bunun doğrudan doğruya ABD'ye yöneltmiş bir davranış olarak kabul edilmemesi gerektiğini ancak Amerika'nın Kıbrıs bunalımındaki tutumunun Türk halkında hâyâl kırıklığı yarattığını söylemiştir.¹⁴⁸

Johnson Mektubu, Amerikan askerî yardımlarının ABD tarafından Türkiye'ye bir baskı aracı olarak kullanıldığını göstermiştir. Mektup ve sonrasında yaşananlar, Türk-Amerikan ilişkilerini ve Türk kamuoyunun bu ilişkilere bakışını derinden etkilemiştir. Böylece Türkiye, ulusal bir sorunu karşısında nasıl Amerikan baskısı altında kalabileceğini ve tek yanlı bağımlılığın acı sonuçlarını görmüştür.¹⁴⁹

ABD, Johnson Mektubu ile Türkiye'nin adaya müdahalesini engelleyerek, önemli bir sorumluluk üstlenmiştir. Basında, bu olaydan sonra Amerika'nın Kıbrıs olaylarında taraf kabul edilmesi daha da kesinlik kazanmıştır. Bazen Amerika'nın Yunanistan'ı desteklediği şeklinde haberler yer almıştır. Hatta bu durumu 1964 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında arabuluculuk yapan Dean Acheson Cihacago'da (1966) yaptığı bir konuşmada şu şekilde itiraf etmiştir:

"...Amerika, Türkiye'nin antlaşmalardan doğan müdahale hakkını önlemekle büyük bir sorumluluk yüklenmiştir. Makarios, Amerika'nın Türk

¹⁴⁶ Şahin, a.g.e., s. 112.

¹⁴⁷ Sönmezoğlu, a.g.e., (1995), s. 37.

¹⁴⁸ Sander, a.g.e., s. 240.

¹⁴⁹ Haluk Gerger, *O Yıllar*, Dost Kitabevi, Ankara, 1987, s. 156.

müdahalesini önlediğini görmekte bundan sonra da aynı önlemin yapılacağını düşünmüş ve bu düşünceden aldığı cesaretle adada yapmak istediği emrivaki için teşebbüslerini rahatlıkla yürütebilmiştir. Böylelikle Amerika, antlaşmalar hukukun yürürlükte iken sadece bir tarafın bu antlaşmalardan doğan hakkını önlemekle aslında sadece Türkiye aleyhine müdahalede bulunmuş ayrıca bu yüzden Makarios'un adada silahlanmasını ve Türk toplumu üzerinde istediğini empoze edecek hâle gelmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Amerika'nın müdahalesi, sırf Türkiye'nin aleyhine sonuçlar doğuran bir nitelik taşımaktadır"¹⁵⁰.

Haluk Şahin'e göre Türkiye, Amerika'nın üstlendiği bu yeni sorumluluktan hem 1967 hem de 1974 bunalımlarında yararlanmasını bilmiş, mektup Amerika'nın sırtında bir kambur olarak kalmıştır.¹⁵¹

Mektuptan sonra, Türkiye ABD'nin öncülüğünde NATO bünyesinde kurulan yeni askerî yapılanmalara üyelik konusunda soğuk davranmaya başlamıştır. Örneğin Çok Taraflı Kuvvet'e (MLF, Multilateral Force) katılmaktan vazgeçmiştir.¹⁵² Olayın basına yansımından sonra Türk Hükümetinin kararını genel anlamda kamuoyu olumlu bir hareket olarak değerlendirmiştir. Milliyet'in başyazısında konuyla ilgili şu satırlar yer almıştır: "MLF'ye katılmak, savunma bütçemize yeni bir yük getirebileceği gibi, Türkiye'nin üstüne gerek NATO içindeki muhaliflerin, gerek Sovyet Rusya'nın şimşeklerini çekebilecek ve Türkiye'nin Amerika'nın her isteğine boyun eğen bir peyk olduğu iddialarına hak kazandıracaktı".¹⁵³ Ancak resmî açıklamada Hükümet Sözcüsü Kemal Satır, MLF'ye katılma ve MLF'den ayrılma kararlarının nedenlerini açıklarken, Türkiye'nin NATO'ya ya da Amerika'ya karşı bir tavır almasının söz konusu olmadığını belirtmiştir.¹⁵⁴

Mektuptan sonra, Türk Ordusundaki silahların büyük bölümünün ABD kaynaklı olmasının yol açtığı olumsuzluk tartışma götürmez bir biçimde kabul

¹⁵⁰ Milliyet, 16 Ocak 1966.

¹⁵¹ Şahin, a.g.e., s. 114.

¹⁵² "Türkiye bu ittifaka katılmadığı gibi Amerikan Claude V. Ricketts gemisindeki askerlerini de geri çekmiştir. Bu tutumun, Johnson Mektubu'nun Türk politikacılarında ve askerlerindeki olumsuz etkisi açıkça görülmektedir". Bkz. Oran, a.g.e., s. 690-692, Sander, a.g.e., s. 238-239.

¹⁵³ Milliyet, 15 Ocak 1965.

¹⁵⁴ TBMM Tutanak Dergisi, C. 35, D. 1, (Şubat 1965), O.4, s. 173-174.

görmüştür. Bu durumu çözüme kavuşturmak için Türkiye, bir yandan silah satın aldığı ülkelerin sayısını arttırmaya çalışırken, bir yandan da yerli silah sanayinin geliştirilmesine önem vermiştir. Örneğin Deniz Kuvvetlerinin bir çıkartma harekâtını gerçekleştirebilecek donanımına sahip olması için çalışmalar başlatıldı.¹⁵⁵

Bu arada, Başbakan İsmet İnönü'nün, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale edecek askerî donanımına (çıkarma gemileri, paraşütçü birlikleri vs.) sahip olmaması nedeniyle, böyle bir müdahalenin engellenmesini bizzat Başbakanın tahrik ettiği iddiaları ortaya atılmıştır. Bu iddialara göre İnönü, Kıbrıs'a müdahaleye kalkışmak yerine kalkışır gibi görünmeyi tercih ederek, bir siyasi taktik uygulamıştır. Çünkü İnönü, ABD'nin nasıl olsa araya girerek müdahaleyi engelleyeceğini tahmin etmiştir.¹⁵⁶

Ahmet Kabaklı (Tercüman), daha farklı bir bakış açısı ile konuya yaklaşmaktadır: "*Acaba Büyükelçi Hart ve Sayın Gürsel (haşa huzurdan) yalan mı söylüyorlar? Yoksa Sayın İnönü, Kıbrıs'a tam zamanında müdahale etmemesinin günahını, Amerika'ya yükleyip çıkmak mı istemiştir? Kızıkların Türkiye'de yaratmak istediği Amerikan düşmanlığı havası (Amerika'nın birkaç çirkin davranışından yararlanarak) Sovyetlere yaklaşma politikasına bir basamak mı yapılmıştır? Hâlâ da "yeni bir dünya kurmak ve orada yer almak için" AP Hükümeti'ne karşı dolaplar mı dönmektedir?"*¹⁵⁷

İnönü Hükümeti'nin Kıbrıs'a müdahale kararını gerçekten benimseyip benimsemediğini, Amerika'nın olumsuz tepkisini tahmin etmenin zor olmadığı bir kararı, uygulamamak için bir bahane aramak olup olmadığını kesinlikle

¹⁵⁵ Cumhuriyet gazetesinde Yılmaz Çetiner'in "Amerikan Askeri Yardımı ve Gerçekler" adlı araştırma yazısından sonra kamuoyunda "Başkalarının vermediğini millet yapar" girişimi başlatılmış milletin öz kaynaklarıyla Gölçük'te her ay bir çıkarma gemisinin yapılabileceği bilgisi okuyuculara sunulmuş ve ulusal savunmayı güçlendirmek için bir kampanya başlatılmıştır. Bkz. *Cumhuriyet*, 30 Nisan, 1-3 Mayıs 1965.

¹⁵⁶ İddia için bkz. Şahin, a.g.e., s. 104-109, Oran, a.g.e., C. 1, s. 690-691. Ü. Haluk Bayülken, Johnson Mektubu'nun İnönü'nün bir blöfü olduğunu açıklamıştır. Bkz. Cüneyt Arcayürek, "Johnson Mektubu Blöfü"; Ü.Haluk Bayülken Anlatıyor, *Cumhuriyet*, 5 Nisan 1985; Oral Sander de, Türk Hükümetini müdahale konusunda tereddüde sevk eden birtakım nedenlerin olduğunu, bunların başında ise 1947 yardım antlaşmasının özel maddelerinin Türk yöneticiler tarafından da bilindiğini belirtmiştir. Bkz. Sander, a.g.e., s. 231.

¹⁵⁷ Ahmet Kabaklı, *Tercüman*, 13 Ocak 1966.

söylemek zordur. Amerika'ya haber verilirken bu tür art niyetler mevcut olmuş olsa bile olayların gelişmesinden sonra Türk Hükümetinin dış baskıların engelleyici etkisini duyduğunu tekrar tekrar açıklaması -ki gerçekte böyle bir açıklama hükümetin kendisi için bir zayıflık belirtisidir- NATO ve Amerika ile ilişkilerin bir dış tehlikeye karşı özgür davranışları güçleştirecek nitelikte olduğunun kabulüdür.¹⁵⁸

Gerçekte, mektup öncesi ile mektup sonrası karşılaştırıldığında eylem düzeyinde fazla bir değişim göze çarpmaz. Ne Türkiye, NATO'dan çıkmıştır, ne ülkedeki Amerikan üsleri kapatılmıştır ne de iki ülke arasındaki ikili antlaşmalar iptal edilmiştir. Peki ne değişmiştir? Mektup, Türk dış politikasında önemli bazı değişikliklerin başlangıç noktası sayılır. Adeta Türkiye'nin gözündeki mercekleğin rengi değişiyor, İnönü'nün mektubu izleyen aylarda söylediği, "Yeni bir dünya kurulur, Türkiye de bu dünyada yerini alır" sözleri bu niteliksel değişimin ifadesi olarak gösteriliyordu. Bu değişimin boyutları ne olmuştur? Johnson'un mektubundan sonra İnönü'nün blok değiştirmek ya da NATO'dan çıkmak gibi bir düşüncede olmadığı belirtilmektedir. Hatta Dışişleri Eski Bakanı İltis Türkmen, İnönü'nün sözünü basının büyüttüğünü açıklamıştır.¹⁵⁹

İlhan Selçuk, Cumhuriyet'teki yazısında Johnson Mektubu'nun Ramazan davulunun tokmağı gibi kafamıza indiğini ve mektubun en kısa deyişle; "sen benim uydumsun, benim vesayetim altındasın, benden izin almadan harekete geçemezsin..."¹⁶⁰ anlamına geldiğini yazmıştır. Selçuk, Johnson Mektubu'nun dikkatle okunduğu takdirde şu anlamları içerdiği belirtmiştir: "Millî meselelerinizde, millî çıkarlarınızın gerektirdiği gibi harekete geçerseniz ve Sovyetler müdahale ederse biz sizi yalnız bırakırız. NATO, sizi savunmaz. İkili

¹⁵⁸ Sezer, a.g.e., s.164.

¹⁵⁹ "İsmet Paşa'nın dış politikasının temelinde müthiş bir ihtiyat yatar. 2.Dünya Savaşı'ndaki tutumu ortada; Türkiye'yi savaşa sokmamak için büyük çaba harcıyor. Sovyetlerle zor dönemde İnönü hep Cumhurbaşkanı idi. O notaları verdiklerinde, Boğazlarda üs istediklerinde, Doğuda toprak talep ettiklerinde ne zor anlar yaşandı. Bütün bu gerilimleri yaşayan Türkiye, kolay kolay NATO'yu terk eder mi?". Bkz. Şahin, a.g.e., s.109.

¹⁶⁰ Cumhuriyet, 14 Ocak 1966. Benzer bir görüş Forum dergisinde tekrarlanmıştır: "Johnson benim askerlerimsiniz, yalnız benim gösterdiğim hedeflere yönelebilirsiniz, verdiğim silahları ancak o zaman kullanabilirsiniz diyor. Senin hayati çıkarını ben tayin ederim, kendi kaderin, milli menfaatlerin hakkında kendi iraden yok diyor". Bkz. Fikret Ekinci, "Tansel'in Gafi", Forum, C. 20, S: 324, (1 Ekim 1967), s. 6.

antlaşmalar ile bize bağlısınız. Bizim size verdiğimiz silah ve teçhizatı, biz emir vermeden kullanamazsınız. Böyle bir şey yaparsanız, karşınızdayız. Kıbrıs'a çıkarma yaparsanız adadaki onbinlerce Türk katledilir. Kıbrıs'a çıkarma teşebbüsünde bulunmayacağınıza dair bana teminat vermediğiniz takdirde derhal NATO'yu ve Güvenlik Konseyi'ni harekete geçireceğim. Çıkarma teşebbüsünüzün gizli kalmasını talep etmişsiniz. Talebinizi kabul etmiyorum. Teşebbüsü açıklayacağım. (Yani, Yunanlılara haber vereceğim ki karşı tedbirlerini alsınlar). ..Amerika'nın Kıbrıs davasındaki yerini ve bizim de Amerika karşısındaki yerimizi öğrenmek isteyenler...Johnson'un Mektubu'nu duvara asıp hergün bir kere okumalıdır¹⁶¹ şeklinde tavsiye de bulunmuştur, Selçuk.

Johnson Mektubu, Türk dış politikasında yeni değerlendirmelere yol açmış ve ayrıca içeride gelişmekte olan Amerikan karşıtı akıma hız kazandırmıştır. Ancak tüm bunların somut bir biçim alması 1965 Aralık ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki oylamanın Türkiye'nin uluslararası saygınlığına indirdiği darbenin etkilerini göstermesi ve 1966 yılında gizli olan bu mektubun kamuoyuna açıklanmasından sonra gerçekleşmiştir.¹⁶²

Cengiz Çandar'a göre Türkler, Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihçesi incelendiğinde müttefiki tarafından bazı olaylarda ihanete uğradıklarını düşünmüşlerdir. Bu kanaate yol açan başlıca iki neden, 1964 tarihli Johnson Mektubu ve 1975'te uygulanan silah ambargosudur. Birincisi, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin önlenmesinde rol oynadı; ikincisi ise Kıbrıs'a müdahalesinin bir sonucuydu. Ona göre, "*Türklerin ezici çoğunluğu için Kıbrıs millî bir mesele idi. Seçkinlerin ve halkın Amerika hakkındaki değerlendirmesinin aynı olduğu eşine az rastlanır bu iki olay, etkileri açısından yıkıcı olmuştu. Bu iki olay, Türkiye'de hâkim zümrenin kurumsal hafızasında o kadar kökleşmiştir ki, takip eden yıllarda iki ülke arasındaki işbirliği, gerçek bir ittifak duygusundan kaynaklanmak yerine, gerçekçilik üzerine kurulu bir politika (realpolitik) olarak görülmüştür*"¹⁶³.

¹⁶¹ İlhan Selçuk, "Davulun Tokmağı", *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1966.

¹⁶² Sander, *a.g.e.*, s. 233-234.

¹⁶³ Çandar, *a.g.m.*, s. 177-178.

Türkiye, 1965 Aralık ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda uğradığı yenilgiden sonra o zamana kadar bütünüyle ihmal etmiş bulunduğu, Üçüncü Dünya Devletleriyle yakınlaşmaya başlamıştır. Özet olarak Johnson mektubu, böyle bir düzenleme için tam bir “katalizör” görevini yapmıştır. Güvenliğin NATO içinde sağlanabileceği konusundaki geleneksel hale gelmiş politika, modernleşme ile Batı'ya bağlılığı özleştirmiş bulunan anlayış ve ABD'ye ekonomik bağımlılık, Türkiye'nin NATO ve ABD'den tam olarak kopmasını engellemişse de mektup, ilişkilerin sıkı ve katı niteliğini gevşetmiş ve böylece gerek Sovyet bloku gerekse komşuları ve Üçüncü Dünya Devletleriyle yakınlaşma politikasını sağlamıştır.¹⁶⁴

R. Oğuz Türkkkan, Johnson Mektubu'nun Türk-Amerikan ilişkilerinde neleri değiştirdiğine dair şunları yazmıştır: “...Başkan Johnson'un tutumu daha doğrusu tutum şekli, Türk ruh yapısını ve Türklerin tarih boyunca davranışlarını hiç tetkik etmediğini, hiç anlamadığını göstermiştir. Amerikan Hükûmeti, Akdeniz'deki Sovyet tehdidi karşısında ve NATO beraberliği için (tabii Amerikan menfaatleri noktasından) Kıbrıs'a bir Türk çıkarmasını doğru görmemiş olabilir, fakat malûm şekildeki zorbaca müdahalesinin Türkler üzerinde nasıl müthiş bir tepki yapacağını, bütün bir siyasetin rotasını bir hayli değiştirecek kadar baskılara yol açacağını düşünmesi gerekti. Şüphesiz o tarihten sonra yeni bir safhaya giren Türk-Amerikan ilişkileri, sadece bir mektupla değişivermezdi. Yillardır birikmekte olan şüpheler, su altında, bilinç altında kalmış, kırgınlıklar ve kızgınlıklar “çırası” olmasaydı, tek bir kıvılcım yanar sönerdi...”¹⁶⁵

Yunan Başbakanı Stefanopulos, Pigros şehrinde yaptığı bir açıklamada: “Amerika, Türkiye'nin Kıbrıs'a dinamik bir müdahalede bulunmasına asla müsaade etmeyecektir. Biz bu teminatı aldık” derken Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi, “müdahalenizi engellemedik. Dost ve kardeşçe tavsiyede bulunduk” açıklamasını yapmaktaydı.¹⁶⁶

Bu açıklamanın Türk basınındaki tepkilere örnek olarak Refik Erduran'ın Milliyet'teki yazısı dikkat çekicidir: “Demek ki Başkan Johnson'un buram

¹⁶⁴ Sander, a.g.e., s. 241.

¹⁶⁵ R. Oğuz Türkkkan, “Çirkin Amerikalı'ya Bir Dost Mektubu”, *Tercüman*, 29 Temmuz 1974.

¹⁶⁶ “Türk Basını ve Amerikan Büyükelçisi”, *Yön*, S: 146, 14 Ocak 1966, s. 16.

buram ultiatom kokan mesajı bir tavsiye idi? Öyleyse ekselans dost ve kardeş bir milletin bir yazarı sıfatıyla bizim de karınca kararınca bazı 'tavsiyelerimiz' var. Bakanlığınıza iletmenizi isteriz: Doğu Akdeniz'deki Amerikan çıkarlarının satranç tahtasında Türkiye'yi bir piyon gibi kullanmaya, üstelik altı yaşındaki çocukları kandıramayacak söz ve hareketlerle gözümüzü boyamaya kalkan hükümetinizin davranışını "çok esef verici" bulmaktayız. Türkiye o memleketlerden çok farklıdır. Dolaplarındaki Türkiye dosyalarının kapaklarına bu farkın başlıca noktalarını şöylece ve iri harflerle kaydetmenizde fayda vardır. 1- Türk Basını bütünüyle satın alınamaz, 2- Türk Gençliği satın alınamaz, 3- Türk Ordusu satın alınamaz"¹⁶⁷.

Sonuç

Çalışmamızda ABD'nin Kıbrıs politikasının Türk kamuoyunda algılaması sözü edilen süreçte ikiye ayrılarak belirtilebilir. Birincisi, sorunun ortaya çıkışından, İsmet İnönü'nün başbakanlığı döneminde Johnson Mektubu'nun gönderilişine kadar olan süreçtir. Bu dönemde Kıbrıs'la ilgili tarafların NATO üyesi olması nedeniyle Türk kamuoyunda sorunun çözümü bu örgüt içinde ve ABD hakemliğinde algılanmıştır. ABD, Doğu Akdeniz'de Ortadoğu'da egemenlik alanıyla ilgili planları olan bir süper güç olarak kabul edilmiştir. ABD, Türk tarafının iddialarının haklılığını geç de olsa anlayacak; Türkiye, ABD Hükümetine ve Amerikan kamuoyuna bu durumu anlatacağı şeklinde bir görüş hâkimdi bu dönemde.

Türk kamuoyundaki ABD'nin Kıbrıs politikası algılamasının ikinci dönemi olan Johnson Mektubu ile beraber gelen süreçte mektupta ifade edilenlerle, Türkiye'nin güvenliğinin NATO içinde tam olarak garanti edilmediği gerçeği ortaya çıkmıştı. Ayrıca bu mektup Türkiye'nin Kıbrıs politikasında Amerika'dan destek alamayacağını da kanıtlamıştı. Kısacası Johnson Mektubu, Türkiye'nin 1964 sonrası Kıbrıs politikasına damgasını vurmuş, kamuoyunda Amerika'ya olan bakışı olumsuz bir düzleme çekmiştir.

¹⁶⁷ Milliyet, 13 Ocak 1966.

KAYNAKLAR

Resmi Yayınlar

- Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı:16, 31 Ocak 1966.
 Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı:12, Eylül 1965.
 TBMM Tutanak Dergisi, C: 32 (3 Eylül 1964), D.1, B.130.
 TBMM Tutanak Dergisi, C.35 D.1, (Şubat 1965), O.4.

Gazeteler

- Cumhuriyet
 Hürriyet
 Milliyet
 Son Havadis
 Tercüman
 Ulus

Dergiler

- Akis- Forum- Yön

Araştırma-İnceleme Eserler

- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasal Tarihi**, C.I, T. İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994.
 ↘ **Kıbrıs Meselesi, Türk Hükümeti ve Kamu Oyunun Davranışları, 1954-1959**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963.
 Ataöv, Türkkaya, **Amerika, NATO ve Türkiye**, Aydınlık Yayınevi, Ankara, 1969.
 Bora, Tanıl, "Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde ABD/ Amerika İmgesi", **Modernleşme ve Batıcılık**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
 Çandar, Cengiz, "Türklerin Amerika'ya Bakışından Örnekler ve Amerika'nın Türkiye Politikası", **Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası** (Ed: Morton Abramowitz), Liberte Yayınları, (Çev: Faruk Çakır-Nasuh Uslu), Ankara, 2000.
 Çay, Abdulhalûk, **Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.
 Erim, Nihat, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1975.
 Gerger, Haluk, **O Yıllar**, Dost Kitabevi, Ankara, 1987.
 ↘ **Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası**, Belge Yayınları, İstanbul, 1999.
 Gönülbol, Mehmet - Bilge, A.Suat, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri", **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

- Gürel, Şükrü Sina, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.
- Güvenç, Nazım, **Kıbrıs Sorunu, Yunanistan ve Türkiye, Çağdaş Politika Yayınları**, İstanbul, 1984.
- Kürkçüoğlu, Ömer E., **Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası, 1945-1970**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1972.
- Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2002
- Sander, Oral, **Türk Amerikan İlişkileri, 1947-1964**, A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara, 1979.
- Sezer, Duygu, **Kamu Oyu ve Dış Politika**, Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları No:339, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- Sönmezoğlu, Faruk, **II.Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- , **Kıbrıs Sorunu Işığında Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Politikası (1964-1980)**, Der Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Şahin, Halûk, **Gece Gelen Mektup, Türk-Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası**, Cep Kitapları, İstanbul, 1987.
- Uslu, Nasuh, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000.

ÖZET

ABD'İN KIBRIS POLİTİKASI VE TÜRK KAMUOYU
(1950-1964)
(Johnson Mektubu'na Kadar)

Bu çalışmada, 1950'den başlayarak 1964 yılına değin ABD'nin Kıbrıs konusunda izlediği politikanın Türk kamuoyunda nasıl algılandığı incelenmiştir. Kıbrıs, gerek Türk hükümetleri gerekse Türk kamuoyunda dikkatle izlenen, buradaki tüm gelişmelerin anında yankı bulduğu bir olgudur. Kıbrıs'taki sorunlara taraf olan ülkelerin, NATO üyesi olması nedeniyle, çözümü bu örgütün içinde ve ABD'nin hakemliğinde arayan Türkiye, zaman zaman bu anlayışın olumsuzluklarına da katlanmak zorunda kalmıştır. Türk kamuoyunda Kıbrıs'taki sorunun çözümüne ilişkin ABD'ye olan güveni sarsan en önemli olay, 1964 yılında ABD Başkanı Johnson'dan gelen ve kendi adıyla anılan mektuptur. Bu olay, iki ülke ilişkileri açısından tarihsel bir dönüm noktası olmuş ve Türk kamuoyunda ABD'ye ve politikalarına karşı eleştirel bir bakış açısının başlangıcı olan süreci hızlandırmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkiye- ABD- Kıbrıs- Türk Kamuoyu- Türk Basını

¹ Makalemin eski, "Solutions to the Problems of the Turkish Straits: A Brief Appraisal", *World East Journal*, Vol. 2 (1), April 1945, p. 175-79 ile bağlantılıdır.

² Norman J. Paolillo, *Marmaracik Boğazı: Türkiye'de Uluslararası Dışlar Profesörlüğü*. Savunma alanında Dışişleri Bakanlığı'nın danışmanı olarak görev yaptı. 1945'te Londra'da Dışişleri Bakanlığı Konseyinde Norman Thomas's uluslararası daimi yolları sorularını hakkında danışman olarak çalıştı.

³ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

